

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

Julius—Augustus 1889.

4-ik füzet.

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDORNAK

„A SZÉKELYEK ERDÉLYBEN“ CZIMŰ ÉPOSZA. ¹⁾

Szükségesnek látom előre bocsátani, hogy miképp keletkeznek az ős történelmi mondák és belőlük hogyan lesz éposz.

A népeknek éppen úgy van gyermekkora, mint az egyeseknek. A gyermeknépek nagy férfiai, hősei, kikben vitézség által az emberi nagyság magasabb fokon nyilvánult, nagy tiszteletben vannak, mindenki büszke rájuk, mint mi Atillánkra vagy Árpádunkra.

Az ősnépek későre jutottak el a történetírás koráig; addig nagyobb eseményeik és hőseik emléke az ajkakon él. Az emlék időről-időre folyvást szépül, a jelesség növekszik, mígnem a megtörténtek természetes esemény nagyon sok csodálatosnál csodálatosabb részlettel gazdagodik, dal és ének tárgya lesz, eredeti vonásait elvesziti, helyettük újakat és szebbeket nyer, míg végre átmegy a mondák országába.

Mikor aztán a népképződés az eszményt annyira a szertelenségig színezte, hogy már nagyobb része a csoda világába ment át és a józan ész többé emberileg lehetségesnek nem tarthatja, a mondaalkotás ezen is segít: a hőst Isten gyermekének, félistennek, az esemény csodás részleteit embernél felsőbb lények beavatkozásának tulajdonítja. Ezzel a nehézség el van oszlatva; így már a legcsodásabb tettek is megfoghatók. A Jézus istenítése is ezen az alapon történt. A történelmi mondákkal eképp kapcsolatba hozott istenekről, angyalokról, tündérekről ismét mesék keletkeznek, melyekben ezek emberiebbekké válnak és az ősnép multjából szerepök kijut. A mondák világában az ég a földhöz közel van: az ember istenivé, az isten emberivé könnyen lesz.

Ha egyszer az esemény és hőse a népek mondaalkotó tehetségének dajkálása alá került, nemcsak megnő és kiszíneződik, hanem meg is tisztul: halvány vonásait, nem költői részleteit lassanként el-

¹⁾ E tanulmányt tanári székfoglalóul felolvasta szerző Székely-Kereszturt, 1889. máj. 30-án beigtatása alkalmával.

vesziti; mindenki szereti úgy hinni, a hogy szebbnek találja és nemzeti büszkeségének jobban hizeleg és fejleszti úgy, hogy még szebb legyen és lelke eszményének jobban megfeleljen.

Ezen az úton keletkeztek és alakultak az ősnépek számos mondái; ezen az alapon szövődött össze a görög őskor története, vallásuk és isteneik történetével; ezen az alapon tesznek szert a magyarok és hunok két őse, Hunyor és Magyar, féltündér feleségre.

Igy kell képzelnünk, a mit Arany János, midőn naiv époszukról szól, a mondák hengergésének nevez; úgy kerekednek és domborodnak ki, mint a magas hegyről lefutó hőtömeg.

Az ősi mondákban a későbbi kor költője készen kapja, mit az irodalomban éposznak, magyarul hőskölteménynek neveznek. A költő teendője, hogy az egymással összefüggő ősi mondákat egy főesemény és főhős köré csoportosítva, a nép isteneivel és életnézetével való szoros összefüggésüket megtartva, epikai alkotó tehetségével belőlük egységes művet alkosson.

A görög népnél Krisztus előtt 800 esztendővel már meg volt alkotva két hatalmas éposz: az Ilias és az Odyssea. Szerkesztésüket a hagyomány Homerusnak, a költők apjának tulajdonítja. Az Iliasban a Homerus előtt százakkal történt és a nép mondáiban sok oldalról gazdagon feldolgozott trójai háborúnak, a mely tíz évig tartott, egy részlete van gyönyörűen megénekelve. A költemény hőse Achilles görög király, Thetis istennő fia, Agamemnon királylal, a Tróját ostromló összes görögök fővezérével összeveszván, haragjában nem vesz részt a harczokban. A legnagyobb hős félrevonulása sok vereséget hoz a görögökre. Ezen megeshén a haragvó hős szive, kedves barátját és fegyvertársát a harczba engedi; azonban ezt csakhamar megöli a trójaiak legnagyobb hőse, Hector. Barátjáért boszut állani végre a haragvó hős is megjelenik a harczmezőn és az ellenében boszuját tölti. Ez a 24 énekből álló nagy éposz magva. A háboruban a görögök istenei is egyik vagy másik párton részt vesznek, sokszor még cselekvőleg is. Homerus másik nagy époszában, az Odysseaban Odysseus görög királynak, a trójai háborúból hazautazó hősnek hosszas hányódásához fűzött mondái és hű nejéhez hazatérése vannak elbeszélve. Homerus mindkét művében a mondákban késsen kapott dolgokat kora felfogásának naivságával beszéli el.

E két óriási éposz hatása az örökszép hatása. Bámulta ezeket a görög, azután a római s ma is bámulja minden művelt nép és követni igyekezett minden épikus költő. A rómaiaknál Krisztus korában Vergilius Homerus hatására és nyomán írta Aeneis című épo-

szát. Ebben kegyes Aeneasnak, a Trója elpusztulása után onnan elmenekült királyfinak, a Venus istennő fiának Itáliába utazása közben történt kalandjait, a trójai istenek Itáliába vивését s a latin királyság első hatalmának megalapítását beszéli el a római költő. Hőséről a mondák nem éltek a nép lelkében oly részletesen, úgy kiszinezve, mint a görög époszok mondái; ő csak mondaszálakból dolgozott és nem az őskor naiv felfogásával. A Homerus két műve naiv éposz, ezekkel szemben a Vergiliusé műéposz. A műéposz hatása sohasem lehet akkora, mint a naiv époszé, mert csak egy költő, nem pedig egy nép kedélyvilága jelenik meg az alkotásban.

A magyaroknak naiv éposza nem fejlődött. E nép nem élt olyan körülmények között, hogy ajkán ősi mondái époszszá alakulhattak volna.¹⁾ A mi époszaink tehát műéposzok, mint a Vergiliusféle. Éposziróinknak mestere Vergilius és Homerus voltak, azért ezek ismerete nélkül egyiket sem lehetne kellően tárgyalni. Elbeszélő költemény költészetünkben eleitől fogva elég van, de epikai alkotás és költőiség csak itt-ott akad meg véletlenül a sok közül egy néhányban, úgy hogy mikor époszról beszélünk, még csak szóba sem jöhetnek.

Az első époszt nálunk későre, a 17 száz évben írták. Már az őskorban, a hunok és magyarok közös eredetéről, Atilláról, Álmosról Árpádról és más hősokról élt a nép ajkán a sok szép monda, melyeket a dalnokok versekbe szedve énekeltek; de ez a költészet elveszett, a mondáknak is csak a magva maradt reánk régi krónikásaink vagy külföldi írók munkáiban. Ha a kereszténység nemzetünk fejlődését más irányban nem tereli, ma talán naiv époszunk is volna.

Az a költő, ki a 17 száz évben Homerus és Vergilius nyomán az első magyar műéposzt megteremti, Zrinyi Miklós volt, Zrinyi, ki mint költő, államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Ő nem mondai tárgyat dolgozott fel époszában. Ósének, Zrinyi Miklósnak és társainak Szigetvár védelmében tanusított hősiességét és a kereszténységért való önfeláldozását énekli meg, *Sz i g e t h i v e s z e d e l e m* czímen. A költemény szerint Isten a törököt a magyarok bűneiért büntetésből küldi reánk. Ebben van az esemény epikai megokolása. A vitézek miután Zrinyi Szoliman szultánt saját kezével megölte, mind hősies halált halnak. Ezzel a keresztények istene kiengeszteltetvén, a költemény a martir hősoeknek, isten trónja előtt való megkoszoruzásával, szerencsésen végződik. Zrinyi époszának szerkezete kitünő,

¹⁾ Lásd ennek kifejezését Arany Jánosnál *Naiv époszunk* czímen prózai dolgozatai közt.

de darabos, erőltetett nyelve és döcögős verselése miatt mindig kevesen olvasták. Zrinyinek költőiség nélküli gyarló utánzója, Liszti László Mohácsi veszedelem című époszával, mint költő, említést is alig érdemel; a 18 százban élt elbeszélő verselőink pedig még laposabban, szárazabban dolgoznak, mint a Zrinyi előttiak, azért bátran mondhatjuk, hogy utána első epikusunk, a ki irodalmunkban maradandó becsü művet alkotott, — Aranyos-rákosi Székely Sándor.

Székely 1797-ben született Kaalban, hol apja unitárius pap volt. Tanulmányait a székely-kereszturi és kolozsvári unitárius kolégiumokban, az akadémiát Bécsben végezte; aztán Tordán pap, később kolozsvári tanár, 1842-től haláláig, 1852-ig az unitárius egyház püspöke volt.

Az ő ifjúságában még az iskolák nyelve latin; de a magyar irodalom felvirágoztatása érdekében a mult száz végén megindult mozgalom javában folyt, többen tollat fogtak, hogy a nemes harczban részt vegyenek. Ez és Kazinczy Ferencz által a mult száz év tespedése korában elszintelenedett, megbénult nemzeti nyelvnek szebbé, jellemzőbbé és bővebbé tétele céljából megindított mozgalom is a fiatal Székely Sándor szemei előtt folytak le. Az ő szive is a meszsze mult nagyságán örömet merengett és a magyar jövő nagyságáról örömet álmódott, mint a Vörösmartyé és más ifju kortársaié. Ez a merengés és álmódás unszolta lelkét, hogy a nemzeti buzgóságban irodalmi téren ő is részt vegyen. Első kísérlete egy hősköltemény volt a kenyérmezei harcz-ról, fordította Luziade első énekét, azután Vienniasz czimen kezdett egy másik hőskölteményt, de félben hagyta. Minthogy az epika különösen vonzotta, Homerus és Vergilius tanulmányozásához fogott. Aközben lelke önkéntelenül is ellátogatott a régi hun és magyar mondákhoz. Rájött, hogy egyebütt sehol, ezekben kell magyar époszhoz tárgyat keresni. Mint testtől-lelkestől székely embernek, végre a hun mondákon nyugodott meg tekintete. A két nagy classicus költő művein tett tanulmánya alapján kísérletet tett magyar éposz írására és *A székelyek Erdélyben* czimen megírta a székelyek Erdélybe telepedését.

E költemény 1822-ben készült, nyomtatásban a következő évi Hebe-ben jelent meg, melynek ma példányai csak néhány nagyobb könyvtárban találhatók. A 25 éves fiatal költő műve új irányt nyitott meg, de még sem volt megjelenésekor akkora hatása, mint várni lehetett volna. Azonban elég volt a lelkes fiatal írónak, ha tudja, hogy egy Vörösmarty lelkesedéssel olvassa és azonnal felismeri, hogy a kis mű irodalmunkban nem mindennapi, nem is rég nem látott

hanem egészen új jelenség. Különben erről még lesz alkalman szólni. Most vegyük kezünkbe a művet.

A székelyek Erdélyben éppen nem szerencsésen választott czimből nem gondolná az ember, hogy mi a költemény tartalma. Sok székely korabeli olvasó czime után mindjárt gondolhatta, hogy ez is valami száraz historia lesz, a minőt addig irodalmunk bőven mutatott fel versekben, s a melyeknek olvasásától bizonyosan irtóztak, tehát a cziménél tovább nem is ment.

A költemény három énekből áll. Az elején elmondja, mint az éposz-költők szokták, hogy fegyvereket és nagy tettű hősöket énekel meg, kik a honnyos nemzet (így nevezi mindig a hunokat), kétfelé szakadása után Erdélyben országot alkottak. Atila halála után a fiai közt kitört testvérharcz végén csak hétezeren maradtak Irnakkal, a többi honnyos Atila másik fiával, Khábával visszatért az őshaza felé. Ezután a muzsát kéri, hogy beszélje el, miképp mentek őseink, hogy nyerhették el az oltvizi kerthől az aranyalmát és hogyan szereztek Haddur segítségével békés lakóhelyet.

A testvérharcz után hátramaradt hunok, hős, asszony és gyermek ott vannak, hol a Maros a Tiszába szakad. A kicsiny számú hontalan nép vezéreitől sirva kér hazát. Ezért a párduczos ősök tanácskozásában, némelyek az őshazába visszatérést ajánlják, de mégis erősb okok alapján abban állapodnak meg, hogy a Kárpátok között valahol egy kis békés zugot keresve, oda letelepednek. A gyűlés végén, míg Zágón főpap lovat áldoz Haddur képe előtt és hazáért imádkozik, a nép feje fölött az égen fényes tűzgömb jelenik meg. Haddur titkait őrző főpap tudtára adja e népnek, hogy e jel istentől van, útjuk irányát mutatja. Irnak vezér kürtöt fuvat. A költő készülődés közben rövid jellemző-vonásokkal ismerteti a hun hősöket, legvégire hagyván Irnakot, ki barátságos szavakat intéz némely hős társához és vezeti népét a Vaskapui szoroson Dácia felé, hol a Maros mellett táborba szállanak. Ezzel végződik az első ének.

Míg a nép Vaskapunál pihen, a hegyek között vadászó hősöknek Haddur isten pásztorképben megjelenik, s egy éjet velük tölt egy pásztorkunyhóban, hová a hősöket az általa támasztott zivatar üzi. Itt vadakat sütvé regélnek. Irnak elbeszéli népe sorsát; Haddur megismerteti velök Erdély multját és ajánlja, hogy kerítsék hatalmukba az Olt mellett levő tündér-kertet. A kertben levő aranyalma birásától függ annak birása. A lángos oroslán, mely az almát őrzi, ne rettentse vissza őket. Egyszersmind akkora bátorságot önt lelkökbe, hogy tüstént készek volnának útra kelni; de a pásztor ké-

résére mégis ott maradnak, regélnek, iszszak Dácia nedvét és sok hangon dalokat énekelnek, mignem mindnyájokat elnyomja az álom. Hajnalban a hősök a Vaskapunál lévő táborba visszatérnek.

A III. ének az indulással kezdődik. Három napi útra a Strigy mellett pihennek; aztán folytatják útjokat. A Küküllő mellett elmenve, a két viznek nevet adnak (kikelő = kiáradó). A Homorod mellett újra nyugtatnak. Kréka, Irnak vezér édes anyja ekkor hal meg, kinek háromnapi gyászünnepet szentelnek és az erdőt, melyben a nagy hun király nejét eltemették, emlékére Krékának, Rikának nevezik. További útjukban elérkeznek az Olt mellé; itt azonban a Nemere, mely nevét fergetetgámasztó éjszaki rémtől vette, öt napig késlelteté dühével a vándor népet, míg végre a tündérkert közelébe juthattak. A kert szépséges leánykája, Alirán, régi jóslat által ígért éjszaki hősré vár, azért Kaimbár végső dák vezér, hiába kéri kezét; későre mégis kényszerűségből megígéri, hogy négy hónap múlva nejevé lesz. A szegény leányka búsan sétál egy este az Olt partján. Ime, egyszer csak drága paripákon négy éjszaki hőst pillant meg; azonnal a jóslatra gondol, eléjük megy és érdeklő tudakozódik. Irnak megismerteti vele sorsukat és céljukat. Alirán a tündérkertbe vezeti a hősöket és szelid arcához oly jól illő habozás után Irnaknak megvallja szerelmét. Kaimbárnak a dolgok új fordulata sehogysen tetszik, Irnaknak azt izeni a hozzá küldött hirtvivőtől, hogy országában településre hely nincsen, temetőnek azonban van elég. A kérdést egy napig tartó szörnyű csata dönti el. Kaimbárt, mikor már hős serge le van verve, maga Irnák öli meg. Haddur akaratából a csata után újra tűzgömb jelenik meg a levegőben, a minő útjok irányát elindulásakor mutatta volt és fejük felett szétpattanva eltűnik. Kálnok tudtára adja népének, hogy e jelet is Haddur küldötte, tovább már nem kell barangolniok, hanem e földön letelepedhetnek. Irnak Aliránnal házasságra lép, embereit pedig, székekre osztva, letelepíti és székelyeknek nevezi a székbeli honnyost.

Ime, a költeménynek tartalomismertetése.

Miből alkotta Sz. Sándor e művet? Gyenge mondaszálakból. Régi történetiróink fentartották a hagyományt és kivált a székely népnél ma is él, mely szerint Atilla halála után fiai harciba keveredtek egymással és e miatt megdőlt a nagy hun-birodalom. Ekkor Atilla egyik fia háromezer hunnal Erdély keleti felében telepedett le, kik azután székelyeknek nevezték magukat.¹⁾ Ez teszi a költe-

¹⁾ Hogy a székelyek Atilla népéből betelepült húnok utódai, az történelmi tény, állítják legrégebb krónikásaink, a kiknek hitelességét ezen igazság nem

mény tartalmának lényegét, csakhogy e szerint Irnakkal nem három, hanem hét ezer hun maradt. Ily keveset részletező hagyományokat használt fel Vörösmarty is *Zalán futása*-ban és ilyenekből alkotta legnagyobb epikus költőnk, Arany János is *Buda halálát* és a gyönyörű *Toldi trilogiát*.

A hun hősök nevei, kik Irnakkal a székely honfoglalásban részt vesznek: Zágon, Uzon, Kálnok, Ipor (Apor), Bárdocz, Bágyon, Vargyas, Gyula, Béli, Orband, Daczó, Cserey, Kászon részint három-székelyi helységnevekből, részint régi székely családnevekből vannak véve. Helynevek régi hősöktől és eseményektől származtatását általában szereti a mondaalkotás. A Romulus- és Remus-féle mondák a rómaiaknál Róma nevéből keletkeztek, Keveháza Keve ősi hős sírjától származik, Esküllő nevét úgy magyarázza a monda, hogy ott esküdt az oláh nép hűséget a honfoglaló magyaroknak. Székely tehát érzékkel járt el, midőn költött nevek helyett olyan hősöket léptet fel, kiknek neve a székelyek őskorából maradhatott fenn.

A Rika erdejéről szóló mondát is ügyesen használja fel. Igaz, hogy a régi hagyomány szerint Atilla király nejét, Krékát nem a székelyek betelepülésekor temették el a róla nevezett erdőben, hanem Atilla először Erdélyben lakott volna, s még életében halt meg itten neje.¹⁾ De hát Zrinyinél is Szolimánt az éposz hőse öli meg, pedig történelmi tény, hogy nem úgy történt; ugyde a költemény e feltűntetéssel óriásit nyert. Arany János nem változtat-e az Atilla-mondák régi formáin, midőn belőlük epikus művet alkot? Éppen a mondák leghajlékonyabbak a költő kezében. Székely tehát helyesen járt el, midőn a Rika mondáját is felhasználja.

Mely uton mentek a hunok a Székelyföldre, mikép és hol telepedtek először, ugyszintén az Irnak házasságáról a hagyomány nem tud semmit. A hol az első település történt, a költő tündérmesét, melyet az Olt és Feketeügy ölel, ma *Szépmezőnek* nevezik. Székely Sándor maga megírta Erdély történelmét s ha a település mikéntjére nézve valahol hagyományt látott volna, bizonyosan megemlíti. A költemény szerkezetében tehát a helyviszonyok bi-

hívői gyenge okokkal támadják meg, állítják Béla király névtelen jegyzője, Schwandtner *Kerum Hung. stb. czimű kiadványa* 33–34. lap; Simonis de Kéza *chron. Hung.* 61–63. lap; a bécsi képes krónika 77–78. l. s ezek után a legtöbb történetírónk.

¹⁾ Benkő József *Imago nat. Siculorum* 18–20. lapján Nagy Mátyásnak a 15. száz végén írt *Notationes de origine Siculorum* czimű, azután elveszett munkájára hivatkozva így mondja el a régi hagyományt.

zonyára az ő hozzáadásai, hogy a vékony hagyományszálakat egységes művé alakíthassa.

A hunokkal először a Maros Tiszába szakadásánál találkozunk, innen indulnak; a Maros mellett a Vaskapui szoroson át Dácia földére érve, három napig pihennek; aztán három napi utra másodszer a Strigy mellett, ismét három napra a Rika táján állapodnak meg, öt napra pedig a Nemere dühe tartóztatja fel őket. Utazásuk tehát nagyon is gyors. A költemény eseményeinek idejét magából a műből nem lehet határozottan megállapítani, de ha a többi utat a feltűntetethez viszonyítva vetünk hozzá, az egészet 25 napnál többre alig tehetjük. Ez pedig ha az akkori uttalan utazásra gondolunk és hozzá vesszük, hogy öreg, nő és gyermek együtt lépdelt, kevés idő.

Azt tán fölösleges is volna megemlíteni, hogy Haddur isten szerepe és a Kaimbáre szintén a költött részletek közé tartoznak. Ha mindezek mondákban élnek, akkor ma naiv époszuk is volna.

A költemény egységes szerkezetébe szorosan nem tartozó részek közül a hunok Irnak előtti történetére, az Erdély régi viszonyaira vonatkozók történelmieket, a két Küküllő nevének magyarázása pedig népmondai alapon történik.

Leginkább figyelemre méltó epizód a második énekben a Maros és Olt keletkezéséről szóló rege, melyet maga Haddur beszél el a hősöknek, midőn pásztor képében egy éjet velök tölt. A rege ez: Iszternek (Duna) volt egy szép vizi leánya, kibe Urpán, dák isten beleszeretett és erőszakkal megrontotta szemérmét. Hogy a leány apjának ne panaszolhassa el gyalázatát, Urpán egy sziklaüregbe zárta. Végre megszánván a szegény leányzót, szarvassá akarta változtatni, de az inkább akart kutfő lenni. Az isten ezt teljesítette. Akkor a leány két forrást bocsátott ki a sziklaüregből, melyek elindultak apjához. De Urpán szándékukat észrevevén, sziklákat rakott a két víz útjába. Ezek más vizek segítségével az akadályokat áttörték vagy kikerülték és Iszterhez jutva, elmondották a panaszt. Iszter több vízzel szövetkezve, harcot indított a nőcsábító isten ellen és azt sziklához paskolva megölte, leányát kiszabadította, s az esemény emlékeül a két folyót, Maros és Olt néven meghagyta.

Köváry László Erdély régiségeiben és Orbán Balázs a Székely föld leírásában közlik ezt a regét úgy, a hogy Szentgyörgyi Móricz a nép ajkáról leírta. E szerint a Maros és Olt Tarkó nevű tündér két leánya voltak; apjuk nem dák isten, hanem a Feketetenger szeleme és a fiuk apjukhoz igyekeznek, ketten két uton.

Világos, hogy a két rege ugyanazon alapu, csak más-más vál-

tozat. Székely is bizonyosan a nép ajkáról hallotta; a nála található változat még szebb. Hogy költeményébe fölvette, költői tapintatra vall: a Haddur történelmi elbeszélését vele szépen élénkíti. A dák istenek a regébe vonása a költő hozzáadása, hogy ez által még csodálatosabbá tegye. A nép dák istent, a minőről sohasem hallott, nem szólhatott regéjébe. Homerus utánzására vall e feltüntetés, kinél az isteneknek oly emberi szerepe van.

A mondottakból világos, hogy irónk költeményében annyira ragaszkodott a mondai alaphoz, a mennyire csak lehetett és hogy művének minden vonása nemzeti, felfogása romantikus. A székely nemzeti multhoz való meleg ragaszkodás szülte lelkében az egész művet.

A kis éposz szerkezetéről és költői szerkesztéséről Homerus és Vergilius mellőzésével nem beszélhetünk. E mű csak irodalmunkban új. Az éposz törvényeit az aesthetikusok is az előtők álló classicus görög és római művekből vonták el.

Az éposz irónknál szokásos kiindulás, a tartalom rövid előrebocsátása (expositio) Székelynél annyira a Vergilius nyomán készült, hogy a két mű ugyanazon szavakkal kezdődik. Arma virumque cano . . . költőnkél: Fegyvereket zengek . . . Zrinyinél pár első sor után: Mostan immár Marsnak hangosabb versével fegyvert s vitézt éneklek . . .

Költeménye elején Székely is a muzsát kéri, mint Homerus, hogy beszélje el a nagy dolgot, a mit czélba vett: Zengd-el Múza, mi ok készttette fel előink . . . A magyar élet muzsákat sohasem ismert, de költőnk korában amugy használják a poéták a classicus istenekről vett képeket, mintha azokról a hit élne lelkökben. Nem tetszett biz ez a magyar népnek soha. Zrinyi eposzában közelebb hozta volt a dolgot a mi felfogásunkhoz, ő a szűz anyát hívja segítségül, de Székely Zrinyit nem tanulta.

Mikor a költő classicus mintára éposziráshoz fogott, nagyon meg lehetett akadva a természetfeletti belévitelének kérdésével. Homerus és Vergilius népok isteneit szerepeltetik; ezeknek hatalma alatt állanak az események, a bonyodalom és kifejlett körülményei beavatkozásukkal vannak megokolva. Mit tehetett e tekintetben a magyar költő, mikor a hunok istenének még nevét sem ismerjük? Ugy segített a dolgon, hogy annak az alapján, mit őseink vallásáról tudhatunk, istent képzelt és azt szerepelteti művében. Haddur Szász Károly szerint, először ezen époszban fordul elő.¹⁾ Ő küldi a honta-

¹⁾ Szász Károly: A világirodalom nagy époszai. II. kt. 691. l.

lan népnek az út irányát jelező tüzgömböt, ő ad pásztor képében a hazát kereső népnek utasításokat, ő önt lelkökbe bátorságot és adja tudtokra ismét tüzgömbbel, hogy az ígélet földén vannak, tehát ő az eposzban az okok oka. Tulajdonságai nincsenek feltüntetve. Csak annyit tudunk, hogy lakása a Kaukazuson van és a hunoknak nemzeti istene. Istenét vagy isteneit minden gyermeknép ilyennek képzei. Tehát e vonás, akár képzelték a hunok istenöket olyannak, a ki emberi alakban megjelenve is utasítja népét, akár nem, mindenestre igaz. A Székely által felvett ősiszent Vörösmarty is átvette Zalán futásába, a hol már nem Haddur, hanem Hadur a neve. Nála még ott találjuk evvel szemben Armányt, ki szüntelen a magyarok megrontására törekszik. Költőnknel akadályozó szellemül a Nemere szerepel. A Hadur név felvételének lehet is alapja, mert harczias népnek, a harcz istenére van legnagyobb szüksége. De sem a Székely, sem Vörösmarty istene nem jöhet tekintetbe, ha magyar mythológiáról van szó, mivelhogy csak az ők képzelődésének, nem pedig a néphitnek alkotásai. Ez az oka annak is, hogy nem annyira vonzó, mint a Homerus istenei, a kikről, a mit elmond a költő, azt a nép hitte is. Zrinyinél a keresztény isten, angyalok és ördögök szerepe az éposz gépezetében természetesebb.

A székelyek Erdélyben című eposzában a szerkezet jó: kezdet, célra törekvés, fejlemények, bár nagyobb bonyodalom nélkül és a szerencsés kifejlés mind egy epikai alapokon nyugosznak, az események egy fő hős körül csoportosulnak, tehát a mű egységes szerkezetű s a nagy esemény szerencsés megoldásával végződik, a mi éposznál szintén lényeges kellék.

Az epikus feldolgozás már több kivánni valót hagy hátra. Nincsenek messzeágazó bonyodalmai, a helyzetek, személyek és események nincsenek minden oldalról kidomborítva, a mű nem szélesül korrajzzá. Csupán az áldozást ismerteti meg a hunok összkósaiból; a hősokeket feltünteti, mint tanácskozókat, mint vadászokat, mint jó czimborákat bor mellett, mint vitézeket a csatatéren, de mindig röviden. A nép 3—4 heti utazása alatt többször napokig letelepedve pihen. Ismertethetné ilyenkor a családot, festhetne apró jellemképeket; a Kréka temetésének leírása is érdekes részlet lehetett volna; de mindezeket nem találjuk. Ezen hiányokért a műnek általános aesthetikai értéke kevés. De mindezek nem állottak a költő hatalmában, ily képeknek még alapjához sem lehetett elég ismerete a korról, a melyből tárgyát vette. Követője Vörösmarty már több epikai alkotó tehetséggel bír a rajzok kiszélesítésére.

A költeményt igaz nem mérük singgel, de mégis hasonlitsuk össze a mi költőnk művét nagy mesterei műveivel terjedelemre nézve. A székelyek Erdélyben első éneke áll 172, a második 185 és a harmadik 188 sor versből, tehát az egész 549-ből. A Homeros Ilias-ának 24 éneke közül csak az elsőben van 610 sor, az egészben pedig 15 ezer; a Vergilius Aeneis-ének 12 énekében közel tizezer sor vers van. Mindkettő óriás a mi époszunkhoz mérten.

Azonban ne nézzük úgy a művet, a hogy lennie kellene, hanem tekintsük úgy, a mint van s akkor, ha csodálkozásunkat nem is, de szeretetünket és méltánylásunkat megérdemli ez a dióhéjba szoritott csinos kis éposz. A mi benne található, az mind a maga helyén van és erővel, jellemzően, a szemlélhetőség kellékeivel feltüntetve; egymásutánja természetes és a mi az elbeszélő költeményeknek előtte kevés kivételével hibája, attól a Székely műve ment, t. i. nincs benne meg az untig-unalmas didaktikai fejtegetésmód, sehol szárazzá, historiai énekszerűvé nem lesz, hanem minden részén kellemes, üde elbeszélő hang cseng az olvasó fülébe és több helyt éppen vonzó részletei kedves képeket hagynak a lélekben. Így a szélesség, az epikai részletezés hiányát talán még érdemeül tudhatjuk be, ha elgondoljuk, hogy szélesíteni akarva, könnyen beleeshetett volna, mint annyi elbeszélő verselőnk a laposság és vontatottság hibájába, a mit pedig sem az olvasó, sem az aesthetikus nem bocsáthat meg a költőnek.

A székelyek Erdélyben nemcsak szerkezetében, hanem formájával is Homeros és Vergilius követésére mutat: hexameterben van írva. E vers hat lábból áll; hosszú sorai, a lengedi és lassú verslábak meg az ezek által alakult szabályos emelkedések és esések váltakozása és a harmadik láb közepén található metszet (caesura) a hexametert komoly, nyugodt, ünnepies előadásra különösen alkalmassá teszik. Az éposz éppen ilyent kíván. E versformát nálunk nagyobb elbeszélő műben először költőnk használja sikeresen. Előzőinél, még Révainál és Kazinczynál is, a classicus formák nehézkesek. Ő és utána Vörösmarty megmutatták, hogy költészetünk ilyen formában is szépen zenghet; így a verselés történetében is lényeges fejlődés kezdői.

Az egész mű 549 hexameterében versmérték kedveért való szófacsarásokat, nyaktekert szórendezést, erőltetett kitételeket sehol sem találunk, holott előtte classicus formában verselő íróinknál az effélék hemzsegnék. Elkerülésükhöz olyan nyelvérték kellett, a milyen csak

tehetségesebb költőnek lehet. Még hozzá hibás méretű sort is az egészben csak hatot találtam; az első énekben:

Irnak hátramaradt s nyugotan letelepedni vágya.

Tündérország keresésére véromlással . . .

Vártanak alkalmat s letelepedni honnyot ügyeltek.

a második énekben Atilla:

Járom alá készítette az ostorozott napnyugotot.

Elnyerhetni bajos, ércz-kert, lángos oroszlány . . .

a harmadikban Alirán:

Látá a négy hőst közelíteni s így szólt elejekbe:

E hatból is kettő bizonyára sajtóhiba, mert letelepedni szó még pár helyt jó elé letelepleni alakban; így téve belé, itt is kifogástalan lesz a vers; azt csak nem lehetni, hogy kétszer könnyen elkerülje egyazon hibát és kétszer ne tudja vagy ne akarja vagy éppen ne vegye észre.

Az egészben négy hexameter van, melyekben az ötödik lábön lengedi helyett lassú van, a mi ritkán mestereinél is előfordul. Az ai, ei néhány helyen egy szótagnak van véve (evéidnek, öbleit, vizeinkben, hadait), a mi megengedett volt és a leend szó kétszer egy szótagnak. Ezekért ugyan, mint többen ráfogták, verselését incorrectnek nem lehet nevezni.

De nemcsak a szabályos és szépen folyó verselés adják meg a költői forma külső szépségeit. A szép jelzők, hasonlatok és élénk apró leírások is elejétől végeig nem egy példában állanak előttünk. E tekintetben is, a mi Homerusnál és Vergiliusnál megvan nagyban, itt megtalálható kicsinyben.

A költők apja gyönyörű nyelvében lényeges sajáttság az állandó jelzők használása, mint: fehérölű Hera, széles országló Agamemnon, istenféle Achilles, kékszemű (ökörsemű) Athene,¹⁾ Vergiliusnál kegyes Aeneas, szörnyű Ulixes stb. Székely kétségtelenül az ilyenek példájára mondja: Irnak, a népvezető hős, homlokban csontos Bágyon, sarkantyus Gyula, Béli csatátértő, sok idők nagy bajnoka Kászon, botviselő főpap s még sok ilyes. Ezeken kívül sok szépen alkalmazott élénkítő jelző található, pl. a zúgó sereg égre emelte robajját, hordja öreg Kászon nagy dárdája hatalmát, a gyorskaru hősök készülnek sütni vad őzet, a sok halmok fia beszél.

¹⁾ Szabó István fordítása szerint.

Párbeszédeit is rövidség és tartalmasság jellemzi. Czuczor, a ki szintén irt classicus formájú eposz-féle műveket, e tekintetben jóval mögötte áll; nála a tanácskozó hősök beszédében több a szóhalmaz, mint a tartalom. Székelynél párbeszédeiben a megszólítások rendszeren egy sor hexameteren végig mennek.

Szcythák, honszerzők, hadrontók, népeket őrzők!
Kászon, régen erős bajnok, haza s fejedelem őrije!

Mintha Homerustól hallanók:

Hirnökök, istenhoz, Zeus küldnöki s emberekéi!
(Ilias I. 334. Szabó ford.)

Atreus ága, dicső Menelaos, nemzetek őre!
(U. o. XVII. 13.)

Vagy Vergiliusnál:

Oh Dardánia fénye, teukrok büszke reménye!
(Aeneis II. 281.)

és több más.

Leginkább emelik nyelve szépségét hasonlatai, melyeknek egy része Homerus után készült ugyan, de mindenik a maga helyén szépen van alkalmazva. Közülök csak egy párt említek föl.

S mi vad oroszlányként kölykért tusakodva csatázunk.

Mikor Irnak esküszik, hogy kész lesz népeért élni vagy halni s felszólítja, hogy kössenek vérfrigyet:

Mint mikor éjszak erős zivatarja csap által az erdön,
A tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árzej:
Ugy zúgott a Nép, a hang riadozva csapongott,
Végezván Irnak seregéhez szólva beszédjét.

(I. ének.)

A Kaimbárral való csata leírásában is szép hasonlat a következő:

Igy csattog vészharca az éjszaki fergegeknek,
Hogyha falombok közt egymást hasogatva csatáznak;
Zug a mély erdő, a tölgyek sudari sívnek,
Nagy recsegés zúgás gyakorolva zubong az egekbe.

(III. ének vége felé.)

Kaimbár, mikor Irnakot megtámadja :

Ordit érzetiben vesztének, mind vad oroszlány.
 És Irnakra rohant, vagdalt, szeldele és tört.
 Ellentáll a Hős és mint tölgy ingani nem tud.

A terjedelmes hasonlatok alkalmazásában Vergilius is Homerust követte, kitől néha egész képeket át is vett. Hát Székely kitől tanult volna efféléket, ha nem mestereitől! Igaz, hogy a valódi nagy költőn a mások hatása, a kiket tanult s a kik lelkesítették, sohasem látszik meg, hanem ők maguk alkotnak új képeket, de egy kezdőnek, a kinek annyi nehézség áll útjában, kevesebb teremtető is nagy dicsőséget hoz.

Csak nagy irodalmi fejlődés után alkothat egy irodalmi fajban öröksépet és eredetit még a nagy tehetségű költő is. Arany és Petőfi, ha a mult száz évben vagy ha csak ezen száz első két tizedében lépnek fel, eredetiség tekintetében aligha emelkedhetnek oly magas fokra. Székelyünk is a maga tárgyának teljesen ura; a mit mestereitől tanult, annak tudta öntudatosan hasznát venni. Ezért van, hogy classicus formában ugyan, de egészen romanticus, korához illő felfogással jelenik meg nála a székely honfoglalás.

Legnagyobb hiánya, mint már mondtam, hogy nem szélesíti époszát korpéppé és nincsenek terjedelmes leírásai. Azonban apró leírásai között nem egy van figyelemre méltó. Álljon itt például az áldozás leírása.

Érc kürt

Harsoga szét a nagy térségen, jött az özön nép
 S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
 Hozva lovat ragyogó zablán, leütötte sűvöltő
 Bárdal, szent vérét csészéből földre leönté.
 És könyörögve borult Haddur képének elébe :
 „Haddur! Népvezető, Sczythák őrzője, Hadisten!
 Áld meg hadnagyaink, Népünknek fegyvereit áld meg,
 És vigy békében boldog hony földire lakni!“

Vonzó leírás a pásztor-kunyhó képe, melyben a hősök tölgytönkökre leülvén vadat sütvé regélnek. E jelenet végén a pásztor képeben velük mulató isten:

borkorsót ingatva kezében,
 Sorra adá: itták a Hősök Dácia nedvét

És dicsérték és áldák bőv halma' gyümölcsét
 És vadakat forgatva regéltek vig örömeiben.
 Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél.
 Zúga azonban künn dörgő fergeteg árja.
 Éjfélt volt és görbe karóba dölve szunyadtak.

Ilyenek más apró leírásai is, kevés szavuak, de jellemzőek, élénkek. A felhozottaknál még szebb a csata-leírás, tele van hangutánzó kifejezésekkel. Azonban legsikerültebbnek tartom az Alírán szerelme feltüntetését. Ez oly jellemző, a gyöngéd, ártatlan leánykát oly vonzóan festi!

Ámde Alíránnak keblét ellepte szerelme.
 Hallgata és bágyadt. Terjedt titkolva az égés.
 Ráfüggeszti szemét a Hősre s habza beszédben.
 Ismételte szavát s mondásait újra felejté
 És nem birva tüzét, lankadván reszkete és fort.
 Éjjel ereszkede, a völgyben hűs szelek ingtak.
 Nincs nyugalma, heves lángokban küzdve vezérlé
 Irnakot

Hősei jellemét oly apróra nem dolgozza ki, mint Homerus és Vergilius, de apró jellemzései nem elmosódók. Mindenik férfiú népeért élni-halni tudó hős; borozás közben jó vig czimborák, mai magyar szokás szerint sok hangon énekelve tánczra kerekednek, de nem szilajok és féktelenek; a tanácsban oly bölcsek, mint a mily vitézek a harcban. Főhőse, Irnak legtöbb oldalról van jellemezve; ha meg kell lenni, rettenthetetlen hős, de nem keresi a harczot, éppen mint Vergilius kegyes Aeneasa. Mint ez népének előrelátó vezetője, társainak barátja; azok érzik felsőbbiségét, de ő nem érezteti; alapjelleméhez hűen inkább szövetség által szándékozik bujdosó népét biztosítani, mint karhatalommal; népének kevés száma élénk tudatában él. Isteni jel mutat nekik hazát, és mégis barátságos izenettel küldi követét a szilaj, erőszakos Kaimbárhoz; mikor pedig az durva választ küld. megharagszik és haragjában rettenetes, igazán Atilla fia. Anyját gyöngéden szereti, halálát három napig gyászoltatja az egész néppel. Szépen festik jellemét az öreg Kászonzhoz intézett szavai, kit nagy hadi bárdjával forgolódni látván, barátságosan megszólítja: „Hejh! ha serény ifju éveidnek tartana erője és még volna veled tiz bajnok, szivben egyenlő, esküszöm, egy honnyot tizen megvívni tehetnők. A tanácskozásokban mindig szava dönt, de a más nézetét tiszteli és okokkal megdöntve teszi félre.

És én ezzel a kis mű ismertetésének végére jutottam. Láttuk, hogy benne kicsinyben az éposznak minden kelléke megtalálható, még pedig csinosan alkalmazva, a tárgyválasztás, szerkezet, feldolgozás, verselés, nyelvének festései és képei mind arra mutatnak, hogy igaza van Toldy Ferencznek, a nagy irodalomtörténet-írónak, midőn rövid jellemzése végén azt mondja, hogy ez egy csodálatos sugallat műve.

Ha általános aesthetikai becse nem nagy is e kis műnek, ámde irodalmunkban, nemzeti szempontból örökbecsű jelenség. Vörösmarty többször nyíltan beismerte, hogy e mű olvasása közben, ennek sikeireit látva fogamzott meg lelkében a gondolat, hogy classicus formájú nemzeti éposz írásához fogjon.¹⁾ Így született meg a Zalán futása és Vörösmartynak más nagybecsű classicus formájú kisebb epikai alkotásai, melyekben a Székely Sándorénak minden előnye fokozottabb nagyságban ragyog. E kettő hatása alatt írta Czuczor, kevesebb műbecsű, de irodalmunkban szintén nem kis jelentőségű epikai műveit. Igaz, hogy népszerűségnek ma egyik classicai époszirónk sem örvend, még a csúcson álló Vörösmarty sem, mert az idegen forma bármily erővel és változatos szépséggel zeng is, csak nem tudta magát megkedveltetni a magyar füllel, hanem azért a költők érdeme nem kisebb.

Mi volt Székely előtt a magyar elbeszélő költészet? Említettem már, hogy alig van két-három becsesebb terméke, a Zrinyi époszát kivéve. A lelkes diáknak, mert költőnk az volt, mikor művét megírta, idegen remekeket kellett tanulmányozni, hogy művének formát adhasson. Az igaz, hogy népszerűbb lett volna költeménye, ha magyar formában írja, de milyen fejletlenek voltak a magyar formák! és milyen örökszépék és akkor divatosak a classicus formák! Másképp nem járhatott el, hiszen ő is kora gyermeke volt.

A mult száz év vége és a jelen száz év kezdete a magyar alkotmány megmentésének és a magyar irodalom felvirágoztatásának hazafias mozgalmairól nevezetes. Ez utóbbiban vett részt sikerült kísérletével Székelyünk is. Ha ő nem kapja azt a csodálatos sugallatot, a Vörösmarty szép epikus művei aligha megszületnek, és ha ezen kor írói nem buzgólkodnak a nemzeti nyelv és irodalom ujjíateremtésében, akkor későre ha eljő az Arany, Petőfi és Jókai kora! 1822. előtt 53—60 esztendővel még azt hitték Bécsben, hogy a magyar nemzet elnémetesítése úgy fog menni, mint a karikacsapás és munkához láttak. De éppen ez ébresztette fel a nemzeti önérzetet. Így indult meg aztán az említettem hazafias mozgalom.

¹⁾ Lásd Vörösmarty életrajzában Gyulai Páltól.

Ha ma irnának egy olyan művet, mint a Székelyek Erdélyben, kevés figyelmet érdemelne, de mert írója azon korban írta, mert új irodalmi fajt honosít meg vele, mert elbeszélő költészetünk ősi hibáit egyszerre mind elkerülte benne, sikere nem fél, hanem egész siker. Nincs mű, melyen az éposz törvényeit az iskolában jobban lehetne szemlélhetni, mint A székelyek Erdélyben. Azért jól tenné Gyulai Pál, ha az Olcsó könyvtárban kiadván, könnyen hozzáférhetővé tenné.

Aranyos-rákosi Székely Sándor még e műve után is próbálkozott az epika terén. Írt Mohácsiász czimen (négy ének, 1824.) megjelent tőle a Dierniász, mely két énekben Osián-féle nyelven prózában van írva, Rege Bécs ostroma idejéből, Mikola Mária honi hős rege és Hattyu Epos Hunyadyról. Azonban e regényes elbeszélések, valamint Az ember, a Döbrentei Gáborhoz írt költői levél és a Figyelőben megjelent Ódák, melyekkel a lyrában tett kísérletet, kevés irodalmi értékkel bírnak, egyedül nyelvük szép, de költői szín és lendület csak itt-ott vehető bennük észre, szóval gyenge kísérletek. Ennélfogva verseivel, melyeknek írásával 1830. után fel is hagyott, csak egyetlen költői sikere volt. Ez az egy azonban örök emléket biztosít nevének a nemzeti irodalom történelmében!

Legvégül nem hagyhatom említés nélkül tudományos irodalmi termékeit. Erdély történetei, Világtörténet Dittmár szerint, Az unitária vallás történetei Erdélyben, Az unitária vallás eredete, A húnok és avarok várairól, Zsidó régiségek Erdélyben és A föld alakulásáról czimű művei mindannyian mély tudományosságának és írói tehetségének szép emlékei a magyar irodalomban.

PÉTERFI LAJOS.

A VARGYASI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA TÖRTÉNETE.

A vargyasi unitárius ekklézsia eredeti alakulásának idejét határozottan tudni, irt adatok hiánya miatt, nem lehet; de bizvást feltehetni, s hitelesen kimondhatni, hogy az unitarizmus legelső mozgalmi e községben meleg rokonszenvvel találkoztak s az ősi Daniel család vezérlete alatt, az első alakult ekklézsiák közé számítható, mire elég okszerű, s meggyőző körülmények, szóhagyományok s némely jegyzetek is kellő felvilágosítást szolgáltatnak.

I. Rendes anyakönyv 1750-ik évben keletkezett ez előczimzéssel: „Diarium, sive Libellus, constnens nomina Baptizatorum, Denatorum, vel Mortuorum, et Copulatorum, In Nobili Populosa, ac Venerabili Ecclesia Vargyasiensi unitaria, mihi Patria ab Anno

1750.

„Jubilaeo, qui dedit Inicium officii mei Pastoratus Stephano Máté de Vargyas.“

Vizsgálati jegyzőkönyv keletkezett 1744-ben, környéki esperes Menyhárt Sámuel parancsolatjából.

Még ezek felett egy urvacsorai használatban levő ónkannán 1606-ik év látható, mely az első vizsgálatkor leltározva van. Mind a régiebb, mind az újabb jegyzőkönyvekből feltűnik, hogy a vargyasi ekklézsia ügye és érdekei a régi nemes Daniel családdal oly szoros összefüggésben állottak, s állanak ma is, hogy erről is némely figyelemreméltó adatokat előre bocsátani szükségesnek vélem, mint a melyek ez ekklézsia történeteit befolyásolták.

Ez a legrégebbi székely főnemes család, az Udvarhely melletti Budvár pogány fészekből kiszállva, Erdővidéknek Vargyas és Kormos folyamok kies völgyeit foglalta el; az egyik ág, a három tetős halom alatt véde elterült Vargyast, a más ág a szomszéd szép területű Olasztelket szállta meg, mint főbirtokos és véduraság; — később csere által esett Felső Rákos község is birtokukba. Kétségtelenül ezeknek sikerült az itt talált pogány népeket keresztény vallásra megtéríteni, a reformatio terjedését is elősegíteni, s végre az unitarizmust a Székelyföldön meghonosítani; — mire elég bizonyító adat, hogy a időnként felmerült tüzes küzdelmek, üldözések, nyomások, — s még a hirhedt keserű Dajka püspök vérszomjas, tüzzel-vassal pusztító fanatizmusa ellen is Vargyas és Felső-Rákos községeket, s általában lakósaikat védték s megtartották a tisztá unitárius vallásban; — kezdetről fogva ez időig erélyes, buzgó főgondnokokat adott az unitárius anyaszentegyháznak.

A nagy idők alatt csak egy találtatott hivtelen elhagyó, ki Mária Terézia királynő uralkodása alatt, rang, és hivatali érdekekért az egységet megtagadá, szentháromsághoz szegődött, báróságot és főispánságot nyert, de fiai a bárói czimet nem fogadták el, — mind utódok nélkül haltak ki, — s ekkor szállt leány ágon egy igen szép birtokrész a Wesselényi, Bónis és Rauber családra azon ősi foglalt birtokból, melyből a székely törzsgyakorlat szerint, leány nem osztozhatott, hanem egy hatodrészt értékkel, női hozományul elégítettett ki.

Ez az eltért főur aztán megtámadta az unitárius ágat, személyt és vallást sértő, gunyoló, nyomtatott röpiratokat adott ki, — gazdagságával, bárói rangjával, s fényes hivatali állásával dicsekedve, erősködött bebizonyítani, hogy csak az ő vallása igaz; — de bizony ez által is — az udvarhoz tartozó néhány cigány családon kívül, senkit se birt se Vargyason, se Rákoson az unitárius hittől elszakítani. S még azok közül is a derék Jankó-család, vajdaságot fiuról-fiura viselve, megmaradott igaz hite mellett, — s ma is feltűnő népes zenész és kovács tagokból fennáll — és később mostanig viszatérték a nagyszámu Raduly, Bálint, Béla s más családok is, — kiknek az ekklezsia temetőjében is szép hely van kijelölve.

Hanem a bennszülött eredeti székely családok máig is megállott hiv unitáriusok. Van jegyzőkönyvbe igtatva a róm. katholikuskok hathetős instructiók idejéből László István baróthi kath. paptól vett deák nyelvű bizonyítvány 1783. febr. 2-ról, hogy három derék nő a hatheti instructiót, kemény feddésekből álló oktatást kiállották, s úgy tértek az unitárius hitre.

Az a néhány család, többnyire vegyes házások, kik ma az ev. ref. leányiskolát fentartják, mind házasság által települtek be e községbe.

Az aranykönyvek s adakozási bejegyzések soraiban előfordul Daniel családi nevek: Daniel Imre és Daniel István 1667-től „patronus“ czimen, — 1725. Daniel Klára, idősb. Daniel Ferencz és neje Suki Sára, 1752. Daniel Susánna, 1753. Daniel György, neje P. Horváth Borbára, Daniel Ferencz, neje Pálfi Juliánna, 1758. Daniel János, neje Daniel Klára, 1759. Daniel László, — Sámuel, ifj. Daniel Ferencz, 1805. Daniel Lászlóné, 1755. született Daniel György fia Lajos, mint tábornok halt el. 1759. szül. Daniel Elek, főgondnok, kinek fia Elek főgondnok, ennek fia Gábor, mostani főgondnok, kinek három fia: ifjabb Daniel Gábor orsz. képviselő, Lajos, vargyasi nagybirtokos és ekklezsia gondnoka, Elek, udvarhelymegyei árvaszék jegyzője. — Ez elősorolt nemes hitrokonok a vargyasi ekklezsia iránti lelkes pártfogásban, jótéteményekben, örök időkre tett alkotásokban s a derék nők ma is nagybecsű és kitűnő kézimunkákban kegyeletes emlékekkel tiszteltetnek s megörökítve vannak, és lesznek jövőben is, míg az unitarizmus az emberiség hitéletében idvezítő erejével ténykedik, mert az egység hite öröklétű, a legelső emberi szózat is „Isten egységéről hangzott el s a legvégső is „egy igaz istent“ fogvallani.“

II. Temploma volt a helység területének keleti szélő részén,

régi góth épület kemény kőkerítésben, a templom mellett papi és iskolamesteri lakházak telkek, régi kőépületek, (ma is fennállnak) akkor elkülönítve a községi laktelkektől, de a Danielek terjedelmes gazdasági helyekkel tőzsomszédosok, kétséggel azokból szakítottak ki.

A lakosok zömétől ily távolban elkülönítés azon lehetőségre utal, hogy kezdetben Olasztelek és Száldobos községek is e templomhoz tartoztak.

E templomban folyt az isteni tisztelet jelen száz évben is. Ugylátszik, hogy az unitárius vallás felvételével a község felső területén lakó nagytöbbségű unitárius székelyek és az alsó részen levő Daniel család nagy terjedelmű birtokain elhelyezett népes és gazdag urbéreszek közt keletkezett egyezkedés szerint az isteni tisztelet úgy rendeztetett el, hogy a belső emberek hetenként kétszer: kedden reggel és pénteken este kötelesek a község felső részében, bizonyos háznál, isteni tiszteletet tartani s a három nagy ünnep másod napján a pap ugyanott urvacsorát kiszolgáltatni és ez a gyakorlat ma is foly, megcserélve, a község alsó részében, ugynevezett Altizben lakó unitáriusokat illetőleg.

Az 1744-ik évi jegyzések közt azon gyakorlatról látható: „Hetedszaka kedden reggel, és pénteken este a falu felső részire, arra determináltatott házhoz csak imátkoztatásra mennek a pap és meszter, és hogy alkalmatlan rut időben oda togát ne vigyenek, T. püspök urunk Almási Mihály ur megengedte H.-Szt.-Mártoni Ferenc Tamás pap instantiájára, hanem csak mentében is compareallassanak.“ — Így van ma is palást nélkül a hétköznapi két órán, de az ünnepek másodnapján templomi diszöltözetben s diszteritékkel.

Az az ódon stílusú templomépület megbontatott 1812-ik évben, mint ezt 1845—46-ban 70—80 éves derék hallgatóim sokszor elbeszéltek, a falakon volt több rétü mészvakolások alatt találtattak görögkeleti szertartást jelző, színes festett alakzatok, a művészileg faragott kövek s testalakok pedig a kőfal külszinére illesztve, a pogány vallásra mutattak.

Sokszor sajnálkoztam s mondtam is: mily nagy kár, hogy azon darabokat megkimélő figyelem s megtartani szerető ismeret nem volt, hanem a mint rendre bontattak fel, mint nagy és szilárd tömegek rakattak be az új templom fundamentumába, mire mentségül hozzák fel: „hogy a pogány világnak még emléke is legyen föld alá temetve“; ilyen volt még e százban is a vargyasi unitárius székelyek vallásos erős jelleme.

De azt hiszem, hogy ennek a megfigyelés elmulasztásának főoka volt az a kellemetlen surlódás, mely a templom elszállítása kérdéséből fejlődött ki a földbirtokosok, a falu altizedében levő, nagyobb részint urbéreszek és a nagytöbbségű székelyek közt, hogy a templom legyen a nép sokaságához képest a középponton; e vitás kérdés több évek alatt feszélyes állapotban tartván a két pártra szakadt hitközséget, végre Szolga Miklós, erélyes gondnok, bardoczszéki híres táblabíró (a derék Szolga János ügyvéd apja) lelkes vezérlete alatt, a

nagy többség — szinte nyers erő — győzött, a gondnok félelmes létrákon lépett fel a templom tetejére, s leszedvén néhány fedélcserépet, kezdte meg a bontást; ez által a nagy sokaság tömegesen rohanta meg az épületet, s felbátorodva szedte le a fedélzetet, s ontotta a falakat.

Ez a mostani templom építésének előzménye, s így szállított az istenitisztelet hajléka mai diszes alakjában a lakosságra nézve középpontra, Vargyas községe három főutczájának szabad, nyílt piaczára — ámbár a belső emberek tetemes rövidülésével, s anyagi veszteséggel, miről alább lesz értesítés.

Ezek után az 1814-ben megkezdett építkezés, a közbejött nehéz körülmények, természetlenség, éhségig fokozódott szükség, s még háborus idők miatt is, 1822-ig vette igénybe az ekklézsia, sőt az egész község erejét. A többség érdekét pártfogó szívet átérző Daniel család ekkor is feltűnő segélyezést nyújtott, egyik két kövü jó malmát egész jövedelmével oda áldozván esztendőök alatt, mikor a nagy szükségben a gabona ára mesés drágaságban állott.

De azon időből még sok hiányok maradtak fenn, különösen a belső felszerelésben. Az 1838-ban január 18-án volt kemény földingás, Erdővidéken több templomokat és tornyokat, úgy ezt is meg rongálta boltivezetén, (mely egészen daráskőből van alkotva) és ablakain nagy nyílt repedésekkel, s a 23 öles torony nehéz cserépfedélzetén tetemes rongálással; — e romlásoknak, s belső felszerelési hiányoknak kijavítására az ötvenes években lehetett anyagi erővel rendelkezni, mikor a holthajtás és ablak-repedések, a kőfalon esett hasadások teljesen kijavítottak, 1855-ben a torony 11 öles szarvazatja bádogfedél alá vétetett, — az ülő székek alja bepadoltatott, s ajtók és ablak-üvegek megújítottak.

1869. május 10-én déltáját a tornyot egy kemény villám érte, mely a pléhbádog fedelen lángolva siklott a fal párkányzatra, a kőfal keleti szegletét lehorzsolva, szállt a templomra, azon is tetemes romlásokat ejtett a fedélcserépeken, és vasolásban; s a földre esett, s egy kemény lapos kövön szétoszlott, de a derék épület gyengülést nem szenvedett; — ezért egy általános kijavítás s a templom fedélzetének újítása 1881-ben tétetett meg, 1883-ban pedig a Zsinat alkalmára minden aprólékos hiányok kiegészítése, külső és belső fejtérése, s a szép alaku orgonán tett javítás és diszítés teljesen végrehajtatott és ma is csaknem ujult alakjában és tisztaságában, mint az ekklézsiának s az egész községnek ékes disze és büszkesége áll.

A régi lakházak telkek és épületek szintén egykoruak a templommal; kemény kőlakházak fafedélzettel, a templomkerítés mellett észak felől, nagy kiterjedésű és keleti széleikhez szép darab jó termő földeket foglalva, pap és mester használatára, a Daniel család gazdasági telkeivel, s szántóföldeivel határos, kétségkívül azokból szakaszatván ki.

A papi telek utca-kapujának, itteni faragott kövekből boltives kőlábai a negyvenes években is épen állottak, s csak most, hogy a papi telek három, a mesteri pedig két gazdasági laktelkekre oszlot-

tak fel, az urbéreszek szabad osztozkodása által bontatott le a régi építkezésnek e szilárd műemléke is.

A templom elszállításával, a belső emberek lakását is változtatni kellett, és ez egyszerű cserével, de áldozattal is történt.

Erre kedvező alkalmat és segédkezet szolgáltatott áldott emlékü Kelemen Benjamin, a Wesselényi udvar igazgatója, két urbéres telket ajánlván fel az új templom közelében. A hitközség ezt örömmel fogadta; de hasonló örömmel, nagyobb előnnyel fogadhatta az udvar is, mert a régi templom hely, két terjedelmes kőlakházas gazdasági épületes telkek s mellékelte jó szántóföldek, tőzsomszédban jutottak az udvar birtokába. Itt van a fent említett nagy veszteség a belső embereket illetőleg felmutatva, mely ez ideig sem kárpótoltatott.

Felköltözvén pap és mester a helység közepére, a templom közelébe, a telkek ellen nem lehetett panaszkodni; de az urbéres telkeken volt silány fa-lakházak, s rozszant gazdasági épületek, szűk és kényelmetlen szállásul szolgáltak, lehető csekély javítgatások mellett 1814-től 1847-ig. Ekkor készült lakhatóvá a most diszes és kényelmes papi lakház, azután az emeletes iskola és tanítói lak, mely ma két községi tanítónak lakásul használtatik, miután a felekezeti iskola községivé alakítottatik, — és a hetvenes években készítettetik az iskolamesteri lakház, szükséges czélszerű gazdasági épületekkel, úgy, hogy a papi és mesteri lakházak, s belső telkekre nézve több kívánni való nem lehet; de két darabocska erdői kaszálón kívül, a belső emberek ma is egy talpalatnyi szántótermőföldet se használnak.

III. Három püspöki vizsgálatról van rendes jegyzőkönyv vezetve. 1762. június 17-én kezdve, 22-ig folyt a vizsgálat, nagyon rövid, s csakis számadási jegyzeteket irván meg.

Püspök és belső emberek sincsenek megnevezve, a rövid jegyzőkönyv alá írva:

„Sig Ao dieque Supra notat. per Juras S. Gratis. consist. notar. Beniaminem Pálffy de Bölön.“

Azelőtti időkről számadások rendjén láthatni ilyen jegyzeteket: „A püspök urunk itt lévén, itt hált, s ebéden is itt volt . . . ismét: „mikor T. püspök uram Udvarhelyszéken visitalt“ — s az; de se püspök, se mások bejegyezve s megnevezve a fennebb irt előbbi vizsgálatok alkalmával.

S hogy Almási Mihály püspök is járt a vargyasi ekkléziában, fennebb az istenitisztelet gyakorlatáról megirt adatban látható. — 1771-ben püspök ur lovaira tett költés feljegyezve.

1789. április 5. és 6-án folytatott püspöki vizsgálat munkálata 12 tömönten beirt levélre terjedő tartalmas jegyzőkönyvbe foglalva, mint nagybecsű emlék méltó figyelemre, s kegyeletes tiszteletre.

Áldott emlékü Lázár István püspök műve, melyben az ekkléziájának állapota tüzetes körülírással van feltüntetve.

Ez a derék munkaszerető püspök a vizsgálatoknak egész ujított rendszerét alkotta meg: Minden ingó és ingatlan vagyonok, birtokok, épületek körülmenyes összeírása, leltározása, — erkölcsi és közigazgatási szabályrendeletek — egyházkebli előljáróság rendszeres

alkotása s kötelezettsége, számadási naplók és eskü-minták, a belső emberek jövedelmeinek tüzetes felvétele kimutatása, s több ily hasznos és szükséges intézkedések keletkeztek, melyek most is a vizsgálatok folyamában irányadásra szolgálnak; s e nagybecsű jegyzőkönyvet, a püspök nagyrészben sajátkezűleg írta. — Aláírva: Steph. Lázár, m. p. Joannes Bodor m. p., Visitationis Actuarius Dioeceseos Keresztur Prosenior.

1851. decz. 22-én kezdve, karácson ünnep közbejöttével január 2-án végezve tartatott, még eddig az utolsó vizsgálat püspök Székely Sándor elnöklete alatt, jegyzője Gyöngyösi István, az előbb megirt minta szerint vezetve a jegyzőkönyvet, több szükséges intézkedések, ez alkalommal is létesültek, különösen egy régi kistemető területnek az elfoglaló szomszédoktól visszaszerzése, s tandij pótlásul az iskolamester használatára rendelése, ugy a nagy köztemetőnek az ekklesia jogos birtokába helyezése, használati módja és bekerítése s több ilyen közhasznú és érdekű tárgyak iránti szabályrendeletek tétettek, melyeket a környéki vizsgáló bizottság éber figyelemben tart.

Esperesi vizsgálatokról való jegyzőkönyvek vezetése kezdődik 1744-ben esperes Menyhárt Sámuel hathatós rendeletével, hogy számoló gondnokok bevételei és kiadásai napló szerint azon jegyzőkönyvbe irassanak, mint ezt a gondnokok éven át sajátkezűleg írták a kötött könyvbe s vizsgálat alkalmával ugy nézte át a bizottság s tette meg rá észrevételeit, egész a Lázár püspök vizsgálatáig.

Ekkor vette fel az esperesi hivatal az ekklesia harangjait, 1663. és 1767-belieket, ugyanekkor 1725-től fogva az urvacsorai edények, szövetek s más jótékonycélú adakozások sorozatát; — névszerint, ez alkalommal polgári biztos Bágyi Baco Mihály, jegyző Sárdi István.

Azon időtől fogva következett esperesi változások szorosan nem tartozván az ekklesia történelmére, csak annyit jegyzek meg, hogy itt helyben mostanig öt pap viselte az esperesi hivatalt.

Zsinati s egyházfőtanácsi gyűlés ez ekklesiában tartatott 1806-ban és 1883-ban, régibb adat van a Ker. Magy. 1888. 2. füzet 91. l. 1693. május 31-ről.

IV. Lélekszám: Az 1744-ik évi vizsgálószék jegyzőkönyvében 679 van bejegyezve; 1783. = 949; 1789. = 954; 1790. = 745. Ezek után is még vannak bejegyzések, különböző számban, de hiteles és pontos összírás 1815. évről látható, mikor egyik harang elhadosása miatt szorosan felvétetett a lélekszám és a szerint lett kiadvás a nagy harang ujja öntésére, 30 krjával, 1019 lélek találtatott. (az új harang hat mázsa hatvanhat font nehézségű.) A negyvenes, ötvenes években 1300-on felül, hetvenes években 1345, 1883-ban 1395, 1887-ben 1400-on felül emelkedett, s még folytonos nevedésben van gyakori áttérésekkel, és a születés többségével a haltak száma felett. — 1888. házi és családi összeírás szerint: 1436.

V. Alapítványok: Hogy a régibb időkben keletkeztek-e állandó alapítványok, arról bizonyos adatok nem léteznek.

Az 1744-ben kezdett s fennebb említett vizsgálati jegyzőkönyv-

ben, 1793. november 20-ról Szombatfalvi Miklós környéki jegyző, egy külön álló beigtatást tett, többféle készletek adományozásáról vezetett sorozatban:

„Anno 1789 die 27 xbris Vargyasi Máté Gáspár Atyánkfia, Gya-
 „logkatonai szerez, Isten házához való buzgo szeretetéből adott Hfg
 „51. dr 72. v. ötvenegy magyar forintokat, hetvenkét pénzeket oljan
 „conditioval, hogy Interessével a Szent Templom romlása építtessék,
 „és egyéb nem, — mikor nem kívántatik, — az Interestből is capi-
 „talis legyen.“ — Ha több hasonló alapítások voltak is, a templom-
 „építési költség feleméztette, valamint ezt is; de a népes Máté család
 „kegyeletes érzésű tagok óhajtaása szerint, ez a tőkepénz a negyvenes
 „években visszaállítottatott, — s mint állandó alap, — a közelebb vá-
 „sárolt lakházaz telek vételárába helyeztetett az eklézsia több tőke-
 „pénzeivel együtt, hogy biztosabb jövedelem forrás legyen.

Ezután első helyen kell említenünk egész vallásközönségünk állandó alapjára tett adakozásokat; sorrendben, mint tétettek:

1. Az 1789-ik évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyve XVI. rovata alatt, utalva a IV. rovatra, figyelemreméltó adatok állanak: — „közli
 „és megis magyarázza a Tiszt. Superintendens Praeses azon sub 6-ta
 „april A. 1785. nr. 6897 emanáltatott F. k. Rescriptumot, melynél
 „fogva az Acatolicum Collegiumok számára való szükséges alamis-
 „nálkodásnak vagy vulgo collectázásnak nem csak esztendőnként való
 „gyakorlása szabadított fel, az azelőtti felséges tilalmozások alol,
 „hahem egyszersmind az oljátén collegiumokra nézve, az is kegyel-
 „mesen megengedetett, hogy azon collegiumok, a magok subsisten-
 „tiojára szükséges stabilis fundusnak erectioja végett requirálhassák
 „a velek vallásban edgyező ecclesiákat, s azokban találtato privatus
 „Patronusokat. — Communicaltatott pedig ezen felséges királyi Res-
 „criptum az ecclesiával a végre, hogy ez is magában értekeződnék
 „arról, mit szakaszthatna maga jövedelméből a kolosvári unitarium
 „Collegiumnak annualis fructussára és stabilis fundussa erectiojára,
 „és minek utánna ez iránt maga Determinatióját megtenné, aztat a
 „Curatoratus által a Generalis visitationak consensussában reportálná
 „és declarálná.“

Ennek következése a XVI. alatt: „In effectum praemotio-
 „puncto IV. habito, a' kôlosvári unitarium collegium számára, pro
 „stabili ejusdem fundo conferalt az eklézsia effective Hflor. 70, id est
 „hetven M. forintokat. — Mlgs. Daniel Elek ur pedig H fl. 10, dr. 30,
 „nemkülönben Mlgs. Daniel Ferenczné Mlgs Pálfi Juliánna ur Asszony
 „is hasonló fundusnak Kolosvárra lejendő administratioja iránt in H.
 „flor. 30, megtette maga kegyes ígérétét. — Egyszersmind pedig a'
 „Vener. Ecclesia declaralta az iránt való maga készségét is, hogy az
 „azon Kollegium Subsistentiájára szükséges annualis succursust is nem
 „szünik meg, etiam pro futuro, szintén a lehetőségig érezhetőképpen
 „gyakorolni. — Az Eklesia fungens Capellanussa pedig hasonló suc-
 „cursusnak esztendőnként való administratioját figálá a maga részéről
 „Hflor. 5. dr 40 t. i. Tiszteletes ifjabb Máté István ó klme és a

„fungens oskola mester, addig, míg ezen hivatalban maradand, úgy-
 „mint Györke Mihály ő kgylme in Hfl. 2. dr. 70.

2. „Anno 1811. die 9-a Junii: Az unitarium Főconsistoriumnak
 „e folyó esztendőben Marciusnak 5-ik napján a' T. Professor atyánk-
 „fiai fizetésének a' mostani drágasághoz mérsékelt megpótlására, s a
 „Tanuló Ifjuság segedelmeztetésére, nemkülönb a Status stabilis Fun-
 „dussának gyarapítására nézve költ határozása következéséül a' Var-
 „gyasi V. Ekklésiában oblatumok és ígéretök tétettek következendőleg
 „Rfrt és krbán.

„Az 1. alatt feltünő, hogy helybeli pap, Máté István 10, tiz
 véka buzát megváltott 100 Száz Rftal v. s jövő évre ígért 10 véka
 buzát, pro fundo stabili. — A' 131. számra ment adakozók gyűjte-
 léke 320 frt 34 kr. v. mit nyugtáznak jegyzőkönyvben és sajátke-
 züleg aláírnak Vargyason 10-ik Juni 1811.

K ö r m ö t z i J á n o s,
 Consistor Biztos.

V a r g y a s i S z á s z M ó z e s,
 Consistorialis Biztos.

Ezzel kapcsolatban feljegyezve: 15 véka buza; azon feltétellel,
 hogy a summa pénzből 190 rforint a jelenvaló szükségök pótlására,
 130 rforint pedig és 34 kr a stabilis fundus gyarapítására tartozik a
 15 véka buzával együtt.

Ezen adakozási sorozat másod izben is felvételvén, a gyűjtélék-
 ről ez a nyugta keletkezett:

„Hogy a' vargyasi unitaria Szent eklésiában a' fenn megirt
 „végre másod izben gyűlt legyen készpénz 2, két rfr. és tizenöt kraj-
 „cár, mely a stabilis fundus gyarapítására tartozik, s ugyan e végre:
 „kilenc véka buza, Tiz véka törökbuza, Harmincegy és félvéka Zab,
 „arról presentibus bizonyítunk H. Sz. Pálon 3-a Julii 1811.

K ö r m ö t z i J á n o s,
 Consistor Biztos.

V a r g y a s i S z á s z M ó z e s,
 Consistor Biztos.

Mindezeket jegyzőkönyvbe kolosvári pap vargyasi Szász Mózes
 sajátkezüleg vezette.

3. Kolosvári tanár s később püspök Székely Miklós sajátkezü
 írása szerint:

„Ao 1830. 25-a Julii.

„Az unitarium Repraesentativum Consistorium Határozása által
 „kibocsáttatott Biztossághoz a Professori Fizetés Dotatiojára a' var-
 „gyasi unitaria nemes és vitézlő Sz. Ecclesia, s ennek buzgó Tagjai
 „által stabilis Fundusul a' következendő adományok és ígéretök té-
 tettek: Ezüst pénzbe:

A' 126 számra menő adakozók névsorozata rendjén gyűlt 153
 frt és 41 kr. pp. és 30 véka gabona. A kolosvári Templom számára
 3 véka buza.

Bizonyítjuk: Székely Miklós, Barabás Áron, Consisto-
 rialis Biztosok

Ezek után a lélekszám szerint tett rovatlokat, s az ötvenes
 években nyomasztó körülmények közt felmerült önkéntes status köl-
 csön 63 forintos kamatját az eklésia pontos készséggel hordozta,
 teljesítette, míg ezek alól kedvezőbb körülmények felszabadították.

VI. Az ekklézia kebelében keletkezett helybeli Alapítványok.

Ez ekklézia a negyvenes évek előtt állandó alapítványi tőkepénzzel nem bírt, s nem rendelkezett, legalább ama fennebb említett csekély összegzen kívül másról emlékezet nincs.

Néhány szántóföldet ugyan egyesek hagyományozásából nyert s azokat birja és használja ma is, de az ugynevezett „Canonica portio“ birtokába soha se juthatott; s ennek természetes oka, hogy a községnek minden birtokos tagja, az urbéresekkel együtt az unitárius hitközséghez tartozván, az ekkléziának minden szükségait közvagyonból, némely kebli haszonbérékből, mész és erdőtisztzási jövedelmekből lehetett fedezni, s még az is gyakorlatban volt, hogy a bírói hivatal változása alkalmával, a katona-bírónál talált pénzkészlet az ekklézia gondnokának adatott át. Ilyen jövedelemforrások fedezték a templomépítés temérdek szükségait, ilyenekből épült, a nyugalmas papilakház, s a felekezeti iskola emeletes háza. Ezek miatt a felekezeti irigység sok kellemetlen perlekedéssel terhelte az ekkléziát.

De az idők és viszonyok s polgári állapotok nagy változásai ez ekkléziát is alapítványok teremtésére utalták s így kezdett a negyvenes években ekklézsiái és iskolai alapítványokat létesíteni.

1. Erre első lépés volt a „perselypénz-alapítvány“. 1845-ik évben lett meghatározva, hogy az urvacsorai pénzgyűjtélék évenként tőkésítették, miután a szükséges négy veder bort a mlgs Daniel udvar, a kenyeret pedig a helybeli pap szolgáltatja ki; az eredmény 1886-ban egyezer kétszáz forinton vásárolt lakházaz telket állított jövedelemforrással, nehányszor még jótékony czélokra is fordított jelentékeny adományt. Járuktak ugyan egyesek is ez alap neveléséhez, különösen Egyed János szolgálégény 100, egyszáz darab ezüsthuszaz pénzt adott az utolsó urvacsorával éltető pap kezébe, a persely-pénzalaphoz. E kegyességi jövedelemforrást tovább is fenntartani és fejleszteni az egyházkebli előljáróság kötelezve van, mig urvacsorai szükséglet nem fordul elő.

2. Más jövedelmi alap, „a kölcsön gabona-magtár“, mely keletkezett az 1861-ik évben, önkéntes adakozás útján gyűjtve, határozott alapszabályokkal biztosított rendes és felelős kezelés mellett, legtöbb jövedelmet és segílyt mutatott fel; a templomon és papi lakházon tett javításokat, közelebb pedig az iskolamesteri diszes, kényelmes lakház és gazdasági szilárd, új épületek szükségleteit merőben a magtár jövedelme fedezte; ezek mellett szép mennyiséggel hasznos jövedelemforrással áll.

3. Az 1846-ik évben az ekklézia szükségesnek látta egy ségdantitói állomást berendezni és egy iskolai pénztárt alkotni meghatározta tanitói fizetés alapjául, melyhez, mint első lelkes pártfogó járult mlgs Daniel Elek főgondnok, a kir. tábla elnöke 50⁰, ötszáz váltó, vagy = 200 ezüst forintos adománylevelével, melynek jövedelmező hatos kamatját a méltó utódok ma is pontosan fizetik.

E kezdeményhez, mint a népnevelés szent ügyéhez, több buzgó hitrokonok, s hazafiak készséggel járultak: Vargyasi Daniel

Imre, róm. kath. 100 p. p. frt (de ez később a család hanyatlásával, elenyészett), Báró Apor György Bibarcfalváról 100 pp. forinttal, mely összeget cancellár br. Apor Lázár ő nméltósága, néhány évi kamatjával Bécsből küldött meg fia halála után.

A lelkes részvét terjedt, s önként jöttek kegyes pártolók segélyadományai, melyek méltók a kegyeletes visszaemlékezésre.

Méltóságos Vargyasi Daniel Polixena, özv. Ragálji Ábrahámné és Daniel Borbára, özv. Bónis Sámuelné felhatalmazott biztos tkts. Zatureczky István ur által 10 pp. frtot; önmaga részéről szintén 14 pp. forintot, Vargyasi Szolga János ügyvéd 10 pp. frt, tkts. Kelemen Elek udvari tiszt 5 frt pp., Dulo biztos Fülei Boda Elek 21 frt 30 kr pp., Kolozsvárról Pákei Lajos ur 14 frt, Incze Mihály 4 frtot pp. Vargyasi pap Gyöngyösi István és neje Csehi Ágnes 20 frtot. Vargyas község a helység utczáiban, laktelkek előtt és mellett levő puszta kisebb-nagyobb területeket árverés útján, telkeikhez foglalás végett elárusítván, ehhez egy évi korecsmi haszonbért csatolván 130 frt 40 krt pp. később az árvizkárosultak számára gyült 40 o. é. forint is e czélra adatott négy hitrokon részéről.

Ezek mellett Vargyas község kötelezőleg biztosított tanítói fizetés czimen évenként 40 frtot pp., mit pontosan fizet mindez ideig.

Külsegélyezés befolyt Udvarhelyi unitárius egyházköreiből 24 frt 20 kr. Háromszékköreiből 44 frt. Felsőrákosi községtől 29 frt 20 kr.

Bardóczi Tibáld Ignác felett tartott gyászbeszéd szétozott példányaiából 15 frt 44 kr pp. A sepsi-szentgyörgyi büntető törvényszéktől 10 frt. Helybeli és külső egyesek adakozásából 10 frt 76 kr pp. gyült be.

Ezekből alakult az a 820 frt pp. tőkepénz az ekklézsia pénztárában, melyből a fennemlitett 100 forint elenyészése után 720 frt ekklézsiai kezelés alatt áll, s kamatja évenként a községi tanítók fizetésére használtatik fel.

4. Ujabbkoru alapítvány 1886-ban keletkezett a derék hazafi gróf Széchenyi István emlékére. Kezdeményezték főispán Daniel Gábor és neje Báró Rauber Mária 100, száz forinttal o. é. melyhez több vidéki hazafias résztvevők önkéntes adománya és a nagy hazafi végtiszteletére, a vargyasi unitáriusok templomában az erdővidéki hazafiak népes gyülekezetében Gyöngyösi István által tartott gyászbeszéd kiosztása által gyült 538, ötszáz harmincznyolcz forint o. é. alaptőkepénz; ekklézsiai kezelés, évenkénti felsőbb vizsgálat s ellenőrzés mellett, vargyasi születésű, felsőbb iskolában tanuló ifjak segélyezésére van határozva és felhasználva. — 5. Kelemen-alapítvány 200 frt iskolai czélra.

VII. Papok és iskolamesterek.

Az 1600-as évekről látható egy későbbi bejegyzés: hogy Almási Mihály püspök urunkhoz instantiával kérelmezett h.-szentmártoni Ferenczi Tamás pap, s kérését megnyerte, hogy toga nélkül járhasson felszegi templomozásra. Azelőtti belső emberekről s azután is 1744-ig semmi bizonyos adat se találtatik.

1744. nov. 22. van feljegyezve: Pastor Georgius Kőkösi, rector Stephanus M.-Vargyasi.

1749. évi számadásban: T. esperes uram felettett T. András pap felől, ugyanott: Kőkösi uram felől, mikor elsőbben felettett.

1750. Mikor Kőkösi uram felől másodsor felettett. Hogy mi ügyben volt e két pap felől felettetés, nincs nyoma megírva.

1750. Mint az I. rovat mutatja pap Vargyasi Máté István, hihetőleg, az előbb említett rector. Ez az első derék pap, ki az anyakönyvet szép szabályos irással kezdette és vezette 1773. június 20-ig, mikor más kézírás vékony, szálkás betűkkel 1784-ig; közbe-közbe látható az előbbi kerek alaku írás is, de már öregült kézre mutat.

1758. Szentmártoni Sámuel, pronunc vargyasi mester.

1775. Vizsgálati jegyzőkönyvben; Parochus admodum R. D. Stephanus Máté de Vargyas. Assessor ordinarius S. Grlis ac Partialis consist — az időben ritkaság volt. Rector Scholae H. Franciskus Deák.

1783. Ecclesiae parochus R. D. Stephanus, senior Máté Vargyasi, qui et Archidiaconus ecclesiar hujus dioeceseos.

Ludimagister Stephanus, Junior, Máté vargyasi, filius natu major dicti Rdi senioris. Ugyanez később káplán, s atyja után pap.

1789. Püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint: Lelki tanító tisz. ifju Máté István, iskolamester Györke Mihály.

1796. Iskolamester Ferenczi Pál.

1801. Iskolamester Jób János, innen lett pap a városfalvi ekkléziában és ott halt meg a 40-es években.

1811. Iskolamester Sárdi Sámuel, később árkosi, s végre to-roczkói pap, közkedvességű szónok.

1812. Máté István derék pap 1784-től 1812. november végéig folytatott s lelkiismeretes szorgalommal kitüntetett munkás hivatalát s életét, házi elkeseredés miatt saját kezüleg végzi ki, folytonos békét és kölcsönös megelegetést élvezve, míg négy iskolamester változott mellette. Gyönyörű szép írása, az anyakönyvvezetésben az utolsó beigtatásig, kitünően pontos és tiszta. Családi utódai: Máté István, volt lókodi pap, ennek fia Áron, mostan lókodi pap; néhai Máté Elek bölöni birtokos, kinek fia Máté Sándor, volt vargyasi segédtanító, s nemrég mint haranglábi pap halt el és harmadik fia Máté Mózes, kiben ez a Máté-családág kihalt, miután még két jeles papot adott, egyiket a kolozsvári, másikat az abrudbányai unitárius hitközségnek. De a vargyasi községben, mint hajdan Izraelben, 12 megkülönböztetett előnévvel, a Máté-család áll és népesedik, mint községnek és egyháznak erőteljes zöme, minden más nevű törzs-székely családokkal rokon összeköttetésben.¹⁾

¹⁾ J e g y z é s: A vargyasi székely Máté-család különböztető melléknevek: 1. Balázs, 2. Boldisár, 3. Borica, 4. Boris, 5. Curator, 6. Gergely, 7. Kosa, 8. Mátyás, 9. Malom, 10. Szócs, 11. Török, 12. Solymár és egy kiváltságos „Nemes”. Mindenki terjedelmes, többszámú, önálló háznépekkel s gazdasággal.

Ezek mellett az ekkléziát alkotó ős családi székely nevek: Ambrus, Borbát, Domokos, Farkas, Gál, Hajos, Imecs, Ilkei, Márok, Miklós, Molnár, Né-

1813. május 8-án kezdve pap Kis Mihály tordai ékklézsiából rendeltetve, innen Szentmihályi ekklézsiába vitetett 1826-ban, Vargyason esperesi hivatalt folytatott s Szentmihályon nyug. esperesi rangban végezte be életét s hivatalát.

1813. Iskolamester Lőrinczi Mihály, mint kolozsvári iskolai főnök rendeltetett Vargyasra és lelkiismeretes, jámbor, szerény természeténél fogva 1865. ápril 13-ig békességben, közbecsülésben folytatta s végezte hivatalát és életét.

Két fiat nevelt, verespataki kántor, Lajost, kit a forradalomkor oláhok öltek meg és Eleket, ki mint árkosi mester halt el. Két leánya itt Vargyason lakik és él. L. M. feleségével, Kelemen Julánával s ennek édes anyja Kelemen Beniamin esperesnével egymás mellett a vargyasi unitáriusok temető kertjében nyugsznak.

1826. Pap Szabó István. E papi változásnál egy figyelemre méltó történelmi körülmény merült föl. Kis Mihály pap és esperes az egész hitközség bizalmát és ragaszkodó szeretetét bírta, azért elrendeltetése ellen soká küzdött az egyházi kormányval szembe, de győzelmet nem vivhátván ki, a ravai zsinatra egy huszár, s két gyalog székely katona értelmes, buzgó hitrokonok személyében hármastagú bizottságot menesztett, oly utasítással, hogy e változást csak úgy fogadja el, ha K. M. helyett homorod-almási pap, Szabó István rendeltetik Vargyasra. Eddig a hitközség soha se választott belső embereket, hanem a Daniel-család nagyobbjai bizattak meg, hogy ismert papok, mesterek közül a püspökkel egyetértőleg válasszanak s rendeltesse nek papot, mestert.

Szabó Istvánra nagyobb csapás nem jöhetett volna. Almási születés, szép birtok tulajdonosa, közkedvelt ékes szónok, általában szeretett pap; ily körülmények közt önként fejtett ki az ellenszegülés, mely végre is a püspöki erélynek e kimondott határozatán tört meg: „Aut ibis, aut migrabis! mi egyértelmű: „Méssz, vagy a papságtól bucsuzol.“ S így lett elbusult kedélylyel vargyasi pap és e búsko-

met, Rápoti, Sebe, Sós, Szabó, Szász, Szolga, Székely, Tóth, Toroczkoí, Jakab, többszámú háznépekkel, önálló gazdasággal.

Kihalt a híres vitéz Márczel-család, kinek hagyatékán 15 család oszta-kozott, a szép Márczel belső telek és kert ma is nagyobb s kisebb részletben öt birtokos tulajdonát képezi.

Hanyagló félben vannak a derék Sebe, Szász és Hajós ivadékok szellemi, anyagi és szám tekintetben is.

A Sós és Ilkei családoknál van még szükség megkülönböztető mellék-vevekre.

A volt urbéres főbb és népesebb családok: Andorko, Dimény, Fejér, László, Pál, Pánezel, Székely, Szente, Jakab, Sz.-Veres az osztozhatás óta mindenik több telkes gazdaságot alkotva.

Kihalt a gazdag Taszo-ág, melynek derék értelmes tagjai, mind építész, kádár, s más kézi gazdasági mesterséget űztek, háznál megtanulva nemzedék-ről-nemzedékre.

E törzsoőkös családi neveken kívül még vannak nagyobbára bételepült, hosszas szolgálat által honosult, kisebb számra terjedő családok is; mert a hosszasabb ideig kitartó jó szolgaleányok e község keblében édes itthonra találtak s a község tagjaira kebelezettek, birtokosokká emelkedtek.

morság haláláig kísérte, minek sok káros következményei mutatkoztak iskolai, szellemi és anyagi tekintetben, különösen hogy családi viszonyaira, egyetlen leánya elkeseredett sorsára, ebből származott papi tekintélyére nyomasztó sérelmek, bánatok, s polgári üldöző közkereset is bekövetkeztek, s terhesültek, melyek miatt folytonos küszködés közt, előbb szeretett leányát, azután derék feleségét vesztve, ő maga is 1844 octoberben megszűnt élni, s mindhárman egymás mellett nyugosznak. Helyettes esperesi hivatalt folytatott, míg élt.

A megürült papi állomás betöltését illetőleg az ekklezsia ismét a régiebb gyakorlathoz tért, --- s teljes gyűlésből feliratot intézett főgondnok Daniel Elek ő méltóságához, hogy ismert papjai közül válaszszon és rendeltessen oly papot, kivel az egész ekklezsia megelégedve lehessen; még pedig oly kikötéssel, hogy karácsoni innepek előtt a' papi hivatal betöltessék, (felirat az ekklezsia levéltárában.) Főgondnok ő méltósága tordai pap Gyöngyösi Istvánt személyesen a papi háznál felszólította, -- a feliratot közölve, meghívta -- s Kolozsvárra menve, püspökileg elrendeltette, azon meghagyással, hogy még innepek előtt beköltözködjék.

1844. Igy lett Gyöngyösi István vargyasi pappá és december 10-én beköszöntött papi hivatalába, beigtató biztosul felső-rákosi pap fehérkői esperes: Barabás Áron ur neveztetvén ki.

Ez a derék esperes Vargyas községéből, a szomszéd filialis helységekből, s több másfelekezetüekből is sereglett nagyszerű gyülekezet előtt a beköszöntésnek és beigtatásnak rendkívüli ünnepélyességet tüntette fel.

1846-ban a felekezeti iskolához a segédtanítói állomás szerveztetvén, első tanító püspöki hatóságtól rendeltetve volt Bágyoni Csép Tamás papjelölt, ki szilárd jelleme s erélyes fellépése folytán, akkori újabb minta szerint rendezte és szervezte a fiu-iskolát, — de a bekövetkezett forradalom elzaklatta hasznoson kezdett munkamezejéről.

A leányiskolát, helybeli pap segédkezése mellett, öreg mester Lőrinczi Mihály vezette.

1849. Segédtanító Máté Sándor négy évig szorgalmas hivatással tanítván haranglábi pappá rendeltetett.

1855. Tanító: Kövendi Kovács Dénes, 1856-ban öreg Lőrinczi Mihálylyal tett egyezés szerint, mint énekvezér és orgonista is szerepelt, désfalvi pap lett.

1860. Öreg Lőrinczi Mihály félkepe jövedelemmel nyugalomba lépven, Bágyoni Boncza György rendeltetett helyébe a szentmihályi ekklezsiából, segédtanítóul 1864-ben Bartók Albert papjelölt, későbbi alsórákosi, jelenleg csekefalvi pap.

1869. Segédtanító: Máté János 1874-ig, mikor a felekezeti iskola községivé alakulván, még két évig, mint ideiglenes tanító szerepelt a községi iskolában.

1883. Bonca György mártiusban elhalálozván, Adorján Domokos, kolozsvári segédkántor jött, s folytatta hivatalát 1888. junius végeig; ekkor Tordára rendeltetett el.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

A VALLÁSOS ÉLET KÜLSŐ FORMÁI ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY. 1)

„Minden nemes cselekedet, minden önzetlen gondolat, minden jóra irányuló őszinte szándék, valósággal az isten tiszteletéhez tartozik. —
Clarke Freemann Jakab.

Az ember test- és lélekből áll, s mint ilyen, külsőleg testben, bensőleg lélekben tisztelheti és szolgálhatja istenét.

A benső istenitisztelet és szolgálat az egészségügygyel csak abban az esetben jó összeköttetésbe, ha a lélek tulfeszített erőben, kifizsamodott eszmékkal foglalkozik, és a rendes határon túl levő vallásos rajongásba megy át; a lelki erőnek ez a tulkapása veszedelmet is hozhat az illetőre s netán családjára, s károsan hathat a társadalomra.

Ámbár ama korszakokban, midőn az egyesek s mondhatni az egész társadalom működésének irányát a papi hatalom jelölte meg, meg volt engedve, sőt saját anyagi javaik gyarapítása céljából elősegítettett egyeseknek az a szándéka, hogy a társadalmi kötelezettségektől félrehúzódva, a zárdák rideg falai között éljenek a vallásos rajongásnak. De ez irányzat támogatása nagyon káros hatású volt, mert ki tudja hány jó családapa, vagy anya veszett el bennük és a társadalomnak hány tevékeny tagja!!! Ezt az időszakot, melyben az emberi méltóságtól eltévedt eszmékkal foglalkozók száma aránytalanul nagy volt, mint Olaszthonban, hol minden 2-ik gyermek papi ruhában járt, méltán nevezhetjük „az idegesek korának.“

Felvilágosodott korunkban az ilyen rajongók száma, hála az égnek, mind kevesbedik. mert mind nagyobb tért hódít az emberi méltóságnak megfelelő józan nézet, hogy nem azok a vallásos emberek, s nem azok keresik az isten országát, kik reggeltől estig, tétlenségükben mellüket verve, emlegetik a teremő nevét, hanem azok, kik munkás életükkel családjuknak, a társadalomnak javára élnek. És ha találkoznak mégis ilyen egyének, mindenki könnyen felfoghatja, hogy az egészségügy hivatásából kifolyólag úgy egyéni, mint családi, társadalmi és culturalis szempontokból is ezekkel szemben zárvonalt húzni kénytelen.

Egészen más viszonyban áll az egészségügy a vallásos élet külső formáinak nyilvánulásaival, mert ezekkel szoros kapcsolatban van a szerint, mint a szertartások az erre kijelölt személyek, egyházi szolgák, papok és kántorok s a közönség által teljesítettnek az e célra

1) Felolvastatott a Dávid F.-egylet székely-kereszturi fiókkörében.

kijelölt helyen, templomban, temetőben és a szokásos szertartások megtartására megjelölt időben, a különböző felekezetek eljárása szerint.

Mayr szerint a hitfelekezetestég az egyénnek ama tulajdonságai közé tartozik melyek nem a természet rendjében, hanem a társadalmi életben gyökeredznek, s így a vallás-élet külső formáit minden egyes felekezetenél külön tárgyalni fölösleges, értekezésem keretén kívül esnék, s ezért a különböző szertartásokat csak általánosságban fogom megemlíteni abból a czélből, hogy azoknak az egészségügyre netalán káros hatásait megismertessem.

Felolvasásomban tehát tárgyalni fogom a vallásos élet azon külső formáit, melyek az egészségügyvel kapcsolatban vannak és pedig az emberi életkorok különböző időszakában nyilvánuló ténykedések sorrendje szerint. Mielőtt azonban ezt tennem, az egyházi személyekre vonatkozó körülményekről kell szólanom.

Nem lesz fölösleges és érdektelen felemlíteni a statisztika amaz adatát, mely 5-ik helyre teszi az egyházi szolgák halálózását és 53 életévet jelöl ki számukra, mint maximumot, holott az emberi életkor netovábbját kellene elérniök, mert hiszen ők az Istennek szolgálói. Ez az adat világosan meggyőzhet mindenkit arról, hogy a külső szertartások nem járnak egészségügyi hátrányok nélkül, melyeknek elkerülése pedig érdekükben áll. Ebből, valamint a magasabb cultura szempontjából kiindulva, örömmel kell fogadnunk a Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatási minister urnak 1882-ik év november 6-án 1704 sz. a kiadott azt az üdvös rendeletét, mely szerint az egészségtan tanítása a papnöveldékben és képezdékekben elrendeltetett, mely rendelet által lehetővé vált, hogy a leendő papok és kántorok kellő tájékozást nyerjenek arra nézve, hogy a vallásos élet külső formái megtartása mellett, úgy saját magukra, mint a hívőkre nézve káros körülményeket kikerülhessék és elháríthassák. Ennek a rendeletnek — önként értetődik — az lesz a hatása, hogy nemcsak saját életkoruk, hanem hifeikének átlagát is magasabbra viszik.

A vallásos szertartások körüli egészségtani óvatosság nemcsak a felnőtt korban és nemcsak az egyházi szolgákra nézve szükséges, hanem mindjárt a születést követő keresztelestől kezdve, egész életünkön át követendő vallásos eljárásoknál.

Vegyük először, mint a legelső vallásos szertartást, a keresztelest, melyet saját akaratonkon kívül hajtának rajtunk végre életünk kezdetén. Keresztelest végett az újszülöttet a különböző egyházi szokások szerint, eltérőleg ugyan, de legtöbb helyen alig 1—2 hetős korában a szülői háztól rendesen távollevő templomba, papi lakba, vagy a mi még veszélyesebb, olyan helyeken, hol pap nincsen, a 2-ik vagy 3-ik faluba viszik. — Már magában az az eljárás, hogy az alig megszületett 1—2 hetős csecsemőt, ki a szülői ház légkörénél mást nem élvezett és a legnagyobb óvatossággal őriztetett meg minden légváltozástól, most egyszerre huzamosabb időn át kitenni az idegen s különösen télen a hűvös levegőnek, bizony veszéllyel járhat; s ha ez a veszély rögtön nem is jelentkezik, de csirája lehet a később bekövetkező egészségi hátrányoknak. Valamint a friss

tavaszi rügy, ha a kertész által a polyákból kitakartatva, dér, vagy hideg szelek által érintve, elpusztul, vagy legalább fejlődésben megakadályoztatik: épp így az ujszülött is, a reá nézve szokatlan légkörben, egészségében megtámadtatik, a minek közvetlen, vagy közvetett hatása csak ritka esetben marad el. Ennek illusztrálására szolgáljon a Székely-Keresztur városában 1888-ik évben előfordult halálozási statistika, mely következő: meghalt összesen 91 egyén. A 91 közül 32 egy éven alóli gyermek s ezekből 11 hat héten aluli. Nem azt akarom azonban mondani, hogy e halálozások oka a keresztelestől követett eljárás, Isten mentsen. Én csak be akartam bizonyítani ezekkel az adatokkal, hogy az emberi élet az egy éven s különösen a hat héten alóli időben, mily óvatosságot és gondozást igényel; s éppen azért bármily szent, bármily mélyen gyökeredzett szokás legyen is a keresztelest, ennek végrehajtásánál a főtekintetet az egészségi követelményekre fordítjuk s az egyháznak is nem áll-e érdekében az egyének életét gondozni, mint akár az államnak? Éppen azért a keresztelest szertartást igyekezzünk oda módosítani, hogy az hátránynyal ne járjon.

A modern egészséggtan lehetőnek tartja kívánalmi érvényesítését oly formán, hogy minden bábánál egy hivatalos bejelentő nyomtatványon az ujszülött neme, neve, vallása mellett a születés napja és órája, 24 óra eltelte alatt bejelentendő a községi előljároságnak és pedig szigorú büntetés terhe alatt, a mint az az elhaltakkal történik a halottkémek által. Az előljároság hivatalból tartoznék a vallás szerint az illető papot azonnal az új egyházi polgár létezéséről értesíteni és a pap 6 hét lefolyása alatt tartoznék az ujszülöttet a háznál megkeresztelni és anyakönyvbe bevezetni. Ez az eljárás Angol- és Franciaországban már életbe is van léptetve.

Ennek az intézkedésnek sok előnye van: 1-ször a statisztikára, mert az előljároságnak azt pontosan kellene vezetni, mivel a papi hivatalok által is ellenőriztetnék. 2-ször a katonai ügyekre nézve, mert ezáltal azok pontosabb és gyorsabb elintézését nyernének és a papi hivatal sok munkától lenne megkímélve és esetleges kimaradások alkalmával a felelősség őket nem terhelné. 3-szor az illető ujszülött egészségügye szempontjából, mert meghurczolásnak, szekérázásnak és hülésnek nem lenne kitéve. 4-szer üdvös lenne a vallásos életre nézve is, mert a háznál való keresztelestől a szülők, rokonok és a jó szomszédok minden bizonynyal vallásos érzelmeket meritenének, melyeknek hatása a megfelelő hangulatból kifolyólag mindenesetre maradandó lenne.

Hogy ezt az eljárost minálunk is idő múltán követni fogják, mutatja az a körülmény, hogy a vagyonosabbaknál a keresztelest szertartás már régóta saját házuknál történik, végre hogy ezen jótéteményben minden megterhelhetetés nélkül a szegényebb sorsuak is részesüljenek, úgy humanus, mint egészségügyi és nemzetgazdasági szempontból is kívánatos.

Ez a módosulása a keresztelest szertartásnak, hogy idővel okvetlenül bekövetkezik, arra nézve a különböző népek és felekezetek

nél divó szertartások történelmi fejlődéséből is merithetünk bizony-
ságot.

Tertullianus egyházi író említ föl egy időt, midőn az ujszülöttek-
nek tej és méz nyujtatott vizkeresztelés mellett, jelképéül annak,
hogy a kisded tejjel és mézzel folyó földnek örököse.

De mivel e szokásos eljárásban többféle betegség okát vélték
látni, ezért az 5-ik száz évben már a keresztelésnek más formájával
találkozunk; ekkor már általánossá lett a husvéti és pünkösztői ke-
resztelés, mely urvacsora-osztással is egybekötöttetett. De mert e tö-
meges és sok idővel járó szertartás is egészségügyi hátrányokkal járt,
ugyane száz év vége felé már a mindennapi keresztelés jött szokásba
és pedig a keresztelés tiszta vízzel a templomban hajtattott végre.

Volt idő még, midőn a catechumenok, vagyis a hittanulók viz
alá meritéssel kereszteltettek, mint az jelenleg a nazarenusok és ana-
baptistáknál van szokásban; azonban, mind a mellett is, hogy ez
nagykorban történt, ennek is sok hátrányos következményét észlel-
ték, mit bizonyít az a tény, hogy az 1494. a nyitrai, 1515. a vesz-
prémi, 1560-ik évben a nagyszombati zsinatokon e szokás el lett
törölve és a mostan is szokásos keresztelési formák hagyattak meg.

A templomban való keresztelésnek egészségügyi hátrányait az
egyházi egyének is belátták, mit bizonyít az, hogy az 1860-ban Esz-
tergomban tartott IV. synodus megengedi, hogy a keresztelés magán-
házban is történhessék gyöngéledő gyermekeknél, de ekkor még
csak orvosi bizonyítvány alapján.

E történelmi adatok eléggé tanuskodnak a mellett, a mit fen-
tebb egészségügyi szempontból felemlitettem.

Keresztelés után az ujszülött, az életkor előhaladásával, mint
gyermekpolgár kezd szerepelni a vallásos társadalomban, a kinek ok-
vetlenül nevelésre van szüksége. Mondhatni, hogy a mai kor az is-
meretek szaporítására és terjesztésére törekszik tulnyomóan, s e mel-
lett a vallásos érzület, a kedély képzése mind inkább, inkább hát-
térbe szorul; ez korunknak igazán elszomorító tüneménye. Hogy
állítasom való, mindenki meggyőződhetik arról, ha amaz ismereteket
vizsgálja, melyeket a lét fentartására és biztosítására gyűjtenünk kell.
Valóban óriási az a tömeg, melylyel ebből a szempontból meg kell
birkóznunk, s ebben a birkózásban minket segít a család, az iskola
és a társadalom; de a kedélyre ható tényezők közül, ha keressük is
alig akadunk valami valóra, s elmondhatjuk, hogy ezen a téren csu-
pán a vallás-erkölcsiség az, a mi tiszta forrás, a többi mind mondva-
csinált, mesterkéltnél dolog.

A mai nevelési rendszer tehát — mint Zechner Károly tudor a
kedély neveléséről szóló művében mondja — egészen a kedély rová-
sára neveli az értelmet.

Pedig a létért való küzdelmünkben a kedélynek fejlettsége és
edzetsége fölányban van szerintem az értelmi képzetek fölött. A ke-
dély fejlettségének és edzetségének hiánya dönti ki a társadalomból
az erkölcsiség oly sok sebesültjét és halottját. Ennek hiánya okozója
a korunkban mind nagyobb számarányokban mutatkozó elmebetegsé-

geknek és öngyilkosságoknak, melyekről nemcsak lapok, de könyvek is irattak.

Szerencsétlen halállal kimult trónörökösünk egy nyilatkozatában szépen ad kifejezést állításomnak, mikor így szól: „Gyermek koromban igen sokat tanultam s nagyon keveset játszottam, félek, hogy ez a körülmény megbosszulja magát“; s ime, ez a nyilatkozata, milliók bánatára, szomorú ténynyé is vált.

Emberi gyarlóságok, botlások minden időben fordultak elő, s azok a különböző időszakokban, különböző szempontok szerint ítéltettek meg, de hogy korunkban az egyén saját magának ellensége, saját maga életére tör, ez elszomorító és tisztán a vallásos hit apadásának, a kedély neveléshiányának róható fel. A humanus intézmények napjainkban folyton szaporodnak, s ez a körülmény mutatja, hogy a vallás parancsai az emberhez méltóan, tettekben nyilvánulnak, s a mily örvendetes jelenség ez, épp oly elszomorító az, hogy az egyén saját életének becsét nem bírja felfogni és méltányolni. Bizony mondom, ha az egyének elég erkölcsi bátorsággal bírnának és saját életük becsét eléggé felfogni tudnák, s a létért folyó küzdelem minden kis göröngyében nem látnának áthághatatlan akadályokat s a küzdelemben saját kedélyük világánál a siker erős hitében vennének részt: humanus intézményeink tőkájüket akkor nem az elesettek gyámolítására, hanem a küzdők segélyezésére kellene hogy fordítsák; ez pedig, azt hiszem, sokkal magasztosabb és sokkal gyönyörűbb munka lenne.

Legyen tehát jelszavunk: a kedély nevelése mindenek felett; erre pedig egyik leghatalmasabb eszköz a vallás-erkölcsös élet gyámolítása.

A vallásos élet külső kifejezést nyer különösen a templomokban való megjelenéssel és valóban szép: egy nagy közönséget egy érzelem által áthatva látni egy tömegben. De éppen ezért, mert szép, mert magasztos, nevelésünket úgy kell irányozni, hogy azon szép iránti fogékonyság már a gyermekkorban kifejlődjék.

A vallásos nevelés egyik ága a templombajlás, azonban soha ne legyen kényszerített, mert a kényszerítés által nem a templom iránti ragaszkodás, hanem a templom iránti gyűlölet csiráját hinthetjük el; éppen ezért nem is oszthatom azt a nézetet, hogy a gyermekeket úgy kellene kényszeríteni a templomba járásra, mint az iskolába járásra. Mert nézzük az egészségügyi következményeket, gyenge ruházatban óráig tartó isteni tiszteletet, különösen téli időszakokban, végig hallgatni, még felnőtt emberre nézve is veszélyes lehet, ki pedig érdeklődéssel csüng a vallásos tényen és el tud felejtkezni a külső kellemetlen körülményekről; mennyivel veszélyesebb lehet ez a kis gyerekre, a kit a büntetéstől való félelem vitt a templomba és a ki folytonosan érzi a külső körülmények kedvezőtlen hatását.

Nem kívánom én a gyermekeket egészen a nagyok templomozásától elvonni, menjenek ők el oda is, de alkalmas időben. Különösen a téli időszakban a gyermekek templomba ne járjanak, hanem rendeztesék számukra koronként fűtött, tágas teremben, iskolában

isteni tisztelet, az ugynevezett exercitium, hogy ez által az együttes imádkozás magasztossága lelkeikben gyökeret verjen, a mint az br. Eötvös minisztersége alatt tervben volt s némely középiskolákban mai napig is gyakorlatban van.

A gyermekkorban átélt heves kedélymozgalmak emlékünkből eltörülhetetlenek, azért a kényszer helytelen és kárhóztatható a gyermekre nézve, mert a kényszer-eszközök mindig emlékünke jutnak felnőtt korunkban is. A gyermekkorból hozott vallásos hangulatot semmi tudomány megszerzése ki nem küszöböli, de a harag, a bosszú a legnemesebb szándékot is megölheti.

Ha az olvasás- és írással már megismerkedett a gyermek, oly vallásos könyvek adassanak olvasmányul kezébe, melyek az igaz, szép és nemes iránti fogékonyságot a vallásos étellel összhangba hozva, az ő értelmét tudják foglalkoztatni s melyek érzelmi képzettségével egy fokon állanak; igazán háládatos munkának tartanám, ha valaki a biblia tartalmát a gyermeki fejlettség szerint 3, vagy 4 könyvecskébe olvasmányok alakjába foglalná, így e munkáknak olvasása által a biblia megismerése iránti vágy folytonosan fokozatnék és a felnőtt korban valóban mindennapi szellemi táplálékká válnék a biblia olvasása. De legyen az a könyv úgy kiállítva, hogy az egészségügyi követelményeknek megfelelően, különösen ne legyen nagyterjedelmű, hogy súlyánál fogva akadályozza a vele való foglalkozást; jó nagy, testes betűkkel legyen nyomtatva, hogy a szem, olvasás közben, ki ne fáradjon, meg ne erőltessék, mert a szem tulságos megerőltetése is befolyással van a kedélyhangulatra.

A gyermekkori vallásos élet legszebb külső formái közé tartozik a confirmatio, melyet templomban szoktak ugyan véghez vinni, de alkalmas időben, kellemes modorban és igazán lélekemelő hangulatban, s éppen ezért egészségügyi szempontból nem is eshetnék kifogás alá, ha csak nem vesszük tekintetbe azt a körülményt, hogy ez alkalommal különösen a leány-gyermekeket a ruházattal a gondatlan anyák igen kellemetlen helyzetbe hozzák.

A confirmatio után az egyén már mint nagykorú lépik be, lelke érzelmeinek kifejezést adni, az arra a célra megjelölt helyre, a templomba. A templom a latin „templum“-ból, mi bekerített helyet jelent, veszi eredetét és a körülmények szerint 3 féle elnevezése van, u. m. Bazilika, mi királyi nagyépületet jelent; dom az ónémet, „tom“ vagy „tuom“-ból, mi nagyon magasztost. vagy a latin domusból mi házat, „Istenháza“ jelent, származik; és a közhasználatban levő templom elnevezés. Basilika a nagy papi méltóságot viselők székhelyén, tiszteletbeli vagy cathedrális méltóságok székhelyén dom, és az alsóbb egyházi hivatalok székhelyén templom van.

A régi keresztény világban, az üldöztetések miatt nem épültek templomok, hanem rotakombákban, földalatti helyiségekben, melyeknek maradványai Rómában. Nápolyban, Párizsban és Syracusában ma is láthatók, — tartattak az isteni-tiszteletek.

Ámbár az Istent, mint mindenütt jelenlevő és mindent tudó lényt mindenütt tisztelhetjük, mégis már az őszövétségben találko-

zunk az isten házával; ámbár az ős időkben az áldozatok az istennek a szabadban mutattattak be, mégis e czélra kijelölt helyek már akkor voltak. Ábrahám a Móriah hegyre ment föl, Dávid a Sion hegyén állított fel szent sátrat, Salamon király a Dávidtól neki hagyott kincsekből a Libanon hegyéről hozott cedrus fákból építtette 7 év alatt a jeruzsálemi templomot.

Ezekből láthatjuk, hogy hajdan óta mindig nagy volt az Isten háza iránt a kegyelet, mely kegyeletről tanuskodik az is, hogy a templomot külsőleg is a legszebb formában, a különböző időszakokban különböző stylban építették, s mindent elkövettek arra nézve, hogy azok az építészet remekei legyenek.

A templom már külsejénél fogva kitünik a többi épületek közül, s rendeltetésének magasztosságát külsejében is főkép tornyával mutatja. A templom nagysága, magassága azt bizonyítja, hogy az egészségügyi követelmények szem előtt voltak tartva minden időben; azokat egészséges és tiszta talajon oly helyekre igyekeztek építeni, hol könnyen hozzájuk lehet jutni. Az építkezésnél a régiek által a közbiztonsági szempont nem volt kellőleg méltatva, mert ritkán találunk oly templomot, hol a nagyságnak megfelelő számú ajtók lennének, s olyat éppen nem, hol az ajtók a be- és kijárára czélszerűen nyílnának a nélkül, hogy léghuzam ne keletkezne.

A kellő és czélszerű világításra, mi egészségügyi szempontból nagyon fontos, szintén nem voltak elég tekintettel, mert némely helyeken a napsugarak egyenes behatása következtében igen nagy, más helyeken igen kis mértékben bocsáttatik be a világosság. Legczélszerűbb lenne itt is, mint minden középületnél az ablakok térfogatát úgy állapítani meg, hogy azok az alapterület $\frac{1}{8}$ -át vagy $\frac{1}{12}$ -ét tegyék. A szellőztetésről szintén nem gondoskodtak eléggé, a mi pedig a legfontosabb egészségügyi tényezőkhöz tartozik minden középületnél: nem intézkedtek továbbá az időszakokhoz és éghajlatokhoz való alkalmazkodásról, mert a fűthetés mindenütt figyelmen kívül hagyva, pedig a fűthetőség, melyet különböző módon lehet elérni, lényeges dolog, a mi Angolország, Belgium, Holland stb. legtöbb templomában megvan s újabban ezt a szempontot mindenütt tekintetbe veszik, pl. nálunk a segesvári ujonnan épült ref. templomban is.

A belső felszerelésre nézve lényeges kívánalma az egészségügynek, hogy a padok kényelmesek legyenek, azokba beülni és belőlük kimenni czélszerűen, t. i. a bennülők háborgattatása nélkül lehessen, a mint az pl. színházakban divatos. Olaszthonban e követelménynek akként igyekeznek megfelelni, hogy a padokat nélkülözik s helyettük székeket használnak. A padok czélszerűsége abban is fog nyilvánulni, hogy a hallgatók a szertartást figyelmesebben tudják végighallgatni, mert az alkalmatlan ülés miatt testileg nem fáradnak ki.

Magától értetik, hogy a templomban való megjelenéskor ruházatunkban nagyon alkalmazkodók legyünk, mert a hűvös helyen huzamosabb tartózkodás legkönnyebben idézhet elő különféle betegségeket, u. m. izületi csúzt, légzési és emésztési szervekben hurutokat és gyuladásokat s különösen azoknál, a kikben a hajlam már meg-

van. Nem hagyhatom különösen megemlítés nélkül a katolikusoknál lévő azt a rossz szokást, hogy hideg köven huzamosabb ideig térdepelve, végzik imáikat; ennek következményei, különösen azoknál, a kik nem annyira belső szükségből, mint inkább fitogtatásból huzamosabb ideig teszik, ritkán maradt káros következmények nélkül. Általános tapasztalat, hogy a vallásos élet külső követelményeinek is leginkább az öregek, az élet őszén levők igyekeznek megfelelni, ha a statistikát vizsgáljuk, arról győződünk meg, hogy oly helyeken, hol az emberek vallásossága kifogás alá nem esik, a templom leggyakoribb látogatói, az öregek között nagyobb a halandóság ott, hol fűtetlen templomokban végzik az istenitiszteleteket, mint ott, hol a templomok fűtve vannak.

A templomozás nálunk szokásban levő idejének kitűzése, a mennyiben a délelőtti és a kora délutáni időben történik, kifogás alá nem esik; de az ugynevezett reggeli templomozások (Roraték) már nem helyeselhetők, nem különösen azért, mert a legalkalmatlabb időszakban, télen szoktak történni. A meleg szobából korán reggel való távozás, mikor a test az éjszakai nyugalomban szerzett nagyobb fokú hőmérsékét még nem vesztette el, a legnagyobb veszélyeket vonhatja maga után még az esetben is, ha a szabadban való tartózkodás csak néhány perczig tart, de tudvalevőleg ezen reggeli templomozások a hűvös templomi légkörben egy félóránál is tovább tartatnak, s éppen azért az egészségügyi rendellenességek még nagyobb mértékben nyilvánulhatnak.

A vallásos szertartások közül végül a temetésről kell megemlékeznem.

A temetési szertartás mai alakjában, midőn t. i. a házhoz egybegyűlnek, rokonok, ismerősök és tisztelők, azon esetben válik veszélyessé, ha a halálesetet ragály, vagy fertőző betegség idézte elő, vagy pedig a hulla rohadásba ment át, pl. nagy melegben, nyáron. Ilyenkor szakitanunk kell azzal a társadalmi szokással, hogy t. i. minél számosabban jelenjünk meg a haláleset színhelyén, mert saját családtagjaink életét is mindig veszélyeztetjük a ragály elhurczolása által.

Az ős keresztények halottaikat temetés előtt a templomba szokták vinni, hol az egyházi utolsó tisztességétél végeztetett; e szokást már a IV-ik százban betiltották és a háztól egyenesen a temetőbe szállították halottaikat; s mindemellett még napjainkban is sok helyen szokásban van a holttesteknek templomba vitele, e szokás ellen pedig a felvilágosodott egyéneknek határozottan állást kell foglalniok, valamint az ellen is, hogy a halottakat házok mellett levő kertekbe helyezték öröknyugalomra. Már az 1812. évi november 24-én 29.304 sz. a. a helytartótanács is megtiltotta e helytelen és rossz szokást s a temetkezést bekerített helyekre rendelte el.

Addig is, míg a régi görögök és rómaiaknál szokásban levő hullaégetés törvényhozásilag lenne elrendelve, égető szükségnek tartom minden nagyobb községben temetkezési intézetek felállítását,

hullaházak berendezését, hová a halott a halál hivatalos constatálása után azonnal elszállíttassék és onnan rövid szertartással eltemetessék.

Még a temetési szertartásoknál szokásban levő torozásokról is, mint szintén veszélyesekről és illetlenekről, szükségesnek tartom szólani.

Az ős időkben a halál-eseteknél végzett isteni tiszteletek alkalmával különféle ajándékokkal szoktak az egyházi szertartást végzőknek kedveskedni, ez ajándékok egy része a szegényebb sorsu halottak temetési költségeinek fedezésére, más része pedig a temetkezésnél különféle szolgálatot tevő alsóbb rendű egyházi személyek, az ugynevezett clerus megvendéglésére fordítottak, kik aztán ez ajándékokat együttesen, ájtatos könyörgés mellett, szokták elkölteni. E szokásból származott, a mint látszik, a vallásos társadalom támogatása mellett, a ma is szokásban levő torozás. (Nálunk, magyaroknál, nemzeti — az igaz, hogy Ázsiából hozott, tehát így ázsiai eredetre valló — szokás volt.) Disztelenebb szokást pedig alig lehet képzelni, mint midőn a halottas háznál a temetési gyászünnepelet, a lakmározás által előidézett, zajos vigalom váltja fel, a mely nemcsak disztelenségéért üldözendő, hanem azért is, mert a hulla által megfertőzött légkörben való vig lakmározás következtében az emberi szervezet nagyobb mértékben veszi fel a fertőző anyagokat, mint rendes állapotban. A temetkezési egyletek felállításával a torozások a társadalmi szokásokból könnyen kiszoríthatók, a mint az a nagyobb városokban már eléggé tapasztaltatott.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom azokat a hátrányokat, melyekkel a vallásos élet külső formáinak való hódolás jár, ha az nem történik kellő óvatossággal. Ne méltóztassanak azonban az előadottakat úgy fogni fel, mintha én a mostani szokások felett egészben pácztát akarnék törni, vagy önöket szertartásokhoz való ragaszkodástól el akarnám idegeníteni. Nem, csak arra akartam rámutatni, hogy a kellő óvatosság már a halálozások számarányának csökkentése céljából is, itt is éppen oly szükséges, mint másnemű ténykedéseknél. Mint minden modern tudománynak, úgy főképp az orvosi tudománynak kötelessége elkerülhetővé tenni minden olyan olyan körülményt, mi az egyén életére rombolólag hathat, mert, mint néhai Rudolf trónörökösünk az 1886-ik évben Bécsben tartott egészségügyi congressust megnyitó beszédében szépen kifejezte:

„Az állam és a társadalom legbecsesebb tőkéje az ember; minden egyes életnek bizonyos határozott értéke van, azt megtartani és a természettől változhatlanul megszabott határig lehetőleg érintetlenül megőrizni, nemcsak a humanitás parancsa, hanem egyik legelső feladata minden közösségnek.“

DR. JANKOVICH PÁL.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1889. július.

(A francia protestans történelmi társulat, s a párisi bibliai társulat évi gyűlése, és a francia szabadelvű egyházak képviselőinek három évenként tartani szokott idei összejövetele.)

Szerkesztő Ur!

Mint ez időszakban rendszeren tenni szoktam, leveletem a kiválóbb vallásos társulatok évi gyűléseinek szentelem. E gyűléseket az idén bizonyos okokból néhány héttel később tartották, mint ezelőtt. Az orthodoxok gyűléseiről most se irhatok semmit, mivel ők nem engedik be oda a liberálisokat. S nem szólhatok a lutheranusok papi értekezleteiről se, melyek pedig nagyon érdekesek és tanulságosak szoktak lenni, s a melyekre szívesen látnak bárminő felekezetűeket. Ugyanis ez évben a lutheranusok papi gyűlése tényleg nem tartatott meg. Az okát ennek nem mondhatom, mivel azt lutheranus testvéreink maguk sem hozták nyilvánosságra. Bármi lett legyen, sajnálni lehet, hogy elmaradtak, mert ezáltal mi nagyérdékű vitáktól fosztatunk meg. Remélni lehet, hogy a jövő évben ez értekezlet nem fog elmaradni.

A vallásos társulatok gyűlései közül időben a legelső a francia protestans történelmi társulaté, mely jun. 7-én tartatott meg az Oratoire-templomban, Schickler ur elnöklete alatt. Ez az a társulat, hol liberálisok és orthodoxok egymással találkoznak. A nagyon érdekes jelentés sokban hasonlított egy nekrológ sorozathoz, mert ritkán szenvedett a társulat oly nagy veszteségeket, mint a lefolyt évben. Egy esztendő alatt több jeles író halt meg: Rossew Saint-Hilaire, ki Spanyolország történelmét írta meg egy kiváló munkában; Gaberel, genfi pap, ki a társulat Bulletin-jébe írt értékes dolgozatokat; L. Anquez, az egyetem felügyelője, részrehajlatlan író, ki a francia protestantismus politikai szerepéről adott ki több kötetet; Gustave Masson, tanár „Harrow-on-the Hill“-ben, ki az Angolországban találtató archivumokban hasznos kivonatokat írt össze a francia protestansok történelmére vonatkozólag; Bordier, sok nevezetes történelmi munka szerzője s a francia protestansok történelme új kiadásának szerkesztője; és még sok mások. Az elnök meleg szavakban emlékezett meg az elhunytakról, kiknek halála ürt hagyott maga után. Fennebb említettem, hogy a vallásos társulatok gyűléseit ez évben a szokottnál később tartották. Ennek okát megtaláljuk az

elnök, Schickler báró, jelentésében: „Vannak datumok, melyeket megszoktunk. De, hogyha a francia protestans társulat nem érezte volna kötelességének, hogy évi gyűlését a szokott időnél hátrább tegye, jun. 7-ikére, mostani gyűlésünk észrevétlen maradt volna eme fénylő emlékünnepek közepett a 19-ik száz végén. Kétségtelenül nem arról van szó, hogy, mint ezelőtt négy évvel, a nantesi edictum visszavonásának fájdalmai előtt meghajoljunk, vagy pedig -- mint ezelőtt alig két évvel -- a türelmi edictum 100-ik évfordulati ünnepélyén ama teljes lelkiismereti szabadság hajnalát üdvözljük, mely 1789-ben igttattatott törvénybe. De az a tény, mely magát láttatja, hogy tényleg ma száz éve jutottunk oly hosszason félreismert jogainknak birtokába. Ebben a Párisban, mely maga is megölte prófétáit, s a melyben az imák csak előkészületek voltak a vérpadra és örökös fogságra, ekkor imádhatták először szabadon, zárt ajtók nélkül Istent s olvashatták az ő szent igéjét s énekelhették az ő dicséreteit, a nélkül, hogy félnök kellett volna, hogy énekeik visszhangja őket engesztelhetlen ellenségeik kezébe adja. A mi vallásos gyakorlatainknak a fővárosban való eme nyilvános megünneplése egyszerű tényében egész forradalom van. A mondétouri utczában¹⁾ tartott istentisztelet a mi párisi jelenlegi reformált egyházunknak igazi kezdete. Hogyan telhetnék hát el ez évi gyűlés a nélkül, hogy hálát ne mondjunk ő neki, ki a kicsiny serget megsegítette, hogy kiálljon annyi vihart és miután mindenféle üldöztetést elszenvedett, élve és meg nem törve virradjon fel a szabadság nagy napjára.“

Tehát jun. 7-én gyűltünk össze, hogy ugyanakkor megünnepljük 1879. jun. 7-dikének évfordulóját, a mely napon először tartották a mi atyáink nyilvánosan istentiszteletüket, még mielőtt az alkotmányozó gyűlés a teljes vallásszabadságot megszavazta volna. Biztonságok akkor még csak a türelmi edictum volt. Ki lehetne a Mondétour-utcán végig, mely még létezik a „Halles centrales“ közelében, a nélkül, hogy meg ne induljon s önkénytelenül így ne szóljon: ime a hely, hol ezelőtt száz évvel nyilvánosan hirdette-tett a lelkiismereti szabadság; a hely, hol a törvény előtti egyenlőség, mint tény, jelenik meg.

Az elnök beszéde után Lods Armand olvasott fel egy értékes tanulmányt „a párisi reformált egyháznak a nantesi edictum visszavonásától a forradalomig terjedő történetéről (1685—1789).“ Világosan tárgyalta mindamaz üldözések megindító történelmét, melyek a huguenottákat a fővárosban érték, hol a nantesi edictum ellenére nem volt megengedve nekik az istentisztelettartás. A reformáltak kénytelenek voltak Charentonba menni, hogy imádják Istent és énekelhessék az ő zsoltáraikat. Később, 1685-ben, XIV. Lajos nem akart más istentiszteletről hallani, csak az övéről. Lods részletesen elbeszélte azt a rettenetes büntetést, melyet Cardel lelkésznek 1688-ban

¹⁾ A helyiség, mely istentisztelet-helyül szolgált, a Mondétour-utcában volt, a Cygne-utczával átellenben, a Saint-Jacques kolostor rácsozata mellett. A Mondétour-utca ma is megvan, de az a része, hol eme helyiség volt, nem létezik, hanem a Turbigou-utczába van foglalva.

kellett szenvednie, midőn Hollandiából, hol menekült volt, Párisba visszatért. Eléidézve, megragadták és a Bastille-ba vetették s kineztek iszonyatos módon; később meg, más társaival, Sainte-Marguerite szigetre szállították.

Az utrechti egyezés (1713) után, melynek egyik zárópontja jogot adott a hollandi követ kápolnájában való istentiszteletre, a huguenották közül sokan idejöttek házasságok kötésére, keresztelésre és az istentiszteletben való részvételtre. De a rendőrség mindenféle akadályokat gördített az ilyenek elé, úgy, hogy a hollandi és angol követ kénytelenek voltak közbelépni. Minden fenyegetés ellenére is, mind számosabban jöttek, úgy, hogy a követek kápolnái nem bírták a sokaságot befogadni. Végre, 1789. jun. 7-én Murron lelkész, ki 1787. végén állíttatott a párisi reformált hitközség élére, a Mondétour-utczában megtartotta az első nyilvános istentiszteletet. 1790. febr. havában Dauphine-utczában nyitott egy más istentisztelethely. 1791. máj. 22-én a St.-Louis-i régi templom a Louvre udvarán (a hol ma a Mollien pavillon áll) ünnepélyesen átadatott a protestans istentiszteletre. Mikor a Louvre-t 1811-ben megnagyobbították, a St.-Louis-i templom lerontatott s e helyett a protestansok kapták cserébe az Oratoire-templomot, a hol most 1789. jun. 7-dikét ünneplik. Párisban ma 18 templomuk van, 12 rendes és 10 más pappal. Nem tudom, hogyha e rövid ismertetés nyujt-e némi eszmét Lods munkájának érdekességéről. Mindenesetre az ő műve kifejezésre juttatta, a mit ő maga e szavakban mondott: „a vallási üldözések igazságtalanok és hiábavalók voltak. Midőn törvényekkel harcolnak a hívők ellen, a hívők ereje mindig győzedelmeskedik a törvény ereje felett.“

Még a társulat tudós könyvtárnokának felolvasását kellett volna meghallgatnunk, de a szerző egy más alkalomra hagyta, mit ő a nemzetgyűlésnek 1789. aug. 22-én és 23-án tartott üléseiről a cultust illető kérdésekre vonatkozólag akart közölni.

Az ülés Pressensé senatornak egy értesítésével végződött, mely szerint a Senatus a képviselőházzal összhangzólag megszavazta a polgárjogot mindama huguenotta ivadékokra nézve, kik külföldön élnek. E törvény által a külföldre menekült francia huguenották ivadékai, ha származásukat ki tudják mutatni, ismét francia polgárok lehetnek. Ezzel Franciaország csakis a szigorú igazság utját követi ama gyermekei iránt, kiket kebeléből száműzött, mi által sokkal többet ártott önmagának, mint talán azoknak.

— A párisi bibliai társulat gyűlése jun. 19-én volt, Schickler elnöklete alatt. Mióta ő az elnök, a mult évet leszámítva, mindig ő maga tartotta a megnyitó-beszédet. Akkor, mint irtam volt, azért nem beszélt, mert a jelentésben éppen az ő adományairól volt szó. Neki úgy látszik az az elve: jót tenni és magát nem mutatni. Tényleg ő nem szereti, hogy az ő jótéteményeiről beszéljenek. Ez évben azonban nem volt oka arra, hogy magát ne mutassa, s a gyűlést a töle szokásos, jól átgondolt és kitűnően irt beszéddel nyitotta meg, a társulat munkájának szükségességét fejtegetve. E kor az ipar mű-

veibe, abba a birodalomba van bemerülve, melyet a tudomány az anyag felett nyert. Az emberiség az utóbbi években bámulatos haladást tett anyagi téren. A dolgok ábrázatját annyira megváltoztatta társadalmi és nemzetgazdasági stb. tekintetben, hogy csak a tudomány által transformált anyagban hiszen. Innen a skepticizmus mindarra nézve, a mi szellemi, vagy tisztán erkölcsi természetű. Az emberi életnek erkölcsi oldala egészen el van hanyagolva, a lélek elfeledve, a szellem kioltva. Ah, mikor az ember az érzéki életnek e tulhatalmasodását látja és mindannak az elfeledését, a mi az emberi lény igazi nagyságát és nemességét alkotja, avagy nem kell-e annál inkább áldoznunk és törekvéseinket megkettőztetnünk, Isten országa evangéliumának terjesztésére és felebarátainkat arra unszolni, hogy halhatatlan lelküket az élet és minden valódi haladás eme forrásánál megújítsák. Avagy nem kell-e ezt mondanunk: „Vegyétek és olvassátok“, de értelemmel, emlékezve arra, a mit a mester mondott: „A betű megöl és lélek az, megelevenít“... Az elnöknek e beszéde nagy hatást gyakorolt mindazokra, a kiknek szerencsájük volt a gyűlésen jelen lenni.

A választmány érdekes jelentése főleg azokról az eszközökről szólt, melyekkel a társulat pénzügyi helyzetén lehetne javítani. Ezek közül az egyik, mit a társulat az által nyer, hogy ezután nem kell fizetnie a helyiségért, mivel most már a francia protestáns társulattal együtt abban a nagyszerű palotában van elhelyezve, melyet Schickler ur ajándékozott e társulatoknak. A társulat a múlt évben ötszázal kevesebb bibliát osztott szét, mint az azt megelőző évben. Az újabb fordítások munkája folytatódik, melyekre a szabad-elvű egyházak nagyon várnak.

Említettem volt egyik levelemben, hogy a fordításokat illetőleg a vélemények megoszlottak és hogy ennek következtében a választmánynak egy része külön szakadva, új társulatot alapított e néven: „Franciaországi bibliai társulat“. Ők a régi Osterwald-féle fordításhoz ragaszkodnak, mely a mi orthodoxainknak mintegy Vulgátája lett, s csakis azt terjesztik. De minden babonás ragaszkodásuk mellett is, a közvélemény nyomása alatt nem menekülhetnek a haladás elől és a régi Osterwald fordításon már több javítást tettek, habár újabban ismét megszűntek e munkával. A társulat újabb jelentése óhajtja a javítás folytatását. „Az Osterwald-fordítás revidiója, mi már többször el volt határozva, de egy idő óta szünetel, újra folytattatni fog. Legalább mi azt óhajtjuk, hogy a kik azzal foglalkoznak, hasznos munkájukat minél hamarább bevégezzék.“ Helyes, csak hogy azt többé nem lehet Osterwald fordításának nevezni. Az új fordítás lesz. S miután a szakadásnak csak ez volt az oka, most a két társulat egyesülhet, a mi nagyon üdvös lenne. De tartok tőle, hogy az orthodoxok, mint egyéb kérdésben, nem lesznek erre hajlandók.

— Martius havi levelemben ismertettem volt a presbyteri és consistori választásokat. Mióta az 1872-iki zsinat megcsinálta a szakadást az orthodoxok és liberalisok közt, a liberális képviselők minden ily választás után összejöveleket tartanak Párisban vagy vala-

mely vidéki központi helyen. Ez évben az összejövetel Párisban volt jun. 26—29-én az Oratoireban, ugyanott, hol a francia protestans egyházak képviselői 1848-ban, hitnézetkülönbségekre nem tekintve, oly nagy számban gyűltek össze. És a mi különösen megjegyzendő, a jun. 26-iki értekezletnek titkára ugyanaz volt, a ki az 1848-ki gyűlésben épp e tisztelet teljesítette, Jalabert, párisi jogtanár. Az idén mintegy 90—95-re ment az egyházak küldötteinek száma. A hollandi egyházak képviselőjében ott volt Van Loeven Martinet, Elzászból Gerold strassburgi pap, Schweiczból Chantre, genfi tanár; az angol unitárius egyházak részéről jelen kellett volna lenni Ierson urnak, a brit és külföldi unitárius társulat titkáranak; az utolsó pillanatban azonban jövelele akadályra talált, de nagyon megleghangu levélben fejezte ki az angol unitáriusoknak rokonszenvét Franciaország szabadelvű protestansai iránt.

A küldöttek igazolása után megalakult a gyűlés s elnökké egyhangulag Gachon ur, a montpellier-i consistorium elnöke választott. Tőle megszokott hatásos beszéddel nyitotta meg az ülést s különösen meleg szavakkal üdvözölte a külföldi egyházak képviselőit. Aztán az 1886-ban elhalt A. Carenou-ról emlékezett meg, kinek a párisi liberalisok oly sokat köszönnek. Ő volt az, ki megalakította a liberalis uniót, mely oly nagy szerepet játszott a francia szabadelvűek jogainak megvédésében. Az unio nagy kitartással küzdött és megakadályozta azt, hogy az orthodoxok a szakadélvűeket elnyomják. Neki hálával tartoznak nemcsak a párisi, hanem az összes francia protestansok.

Azután a titkár, Jalabert tanár, jelentése következett a három évi munkálkodásról és a szabadelvű egyházak állapotáról. A jelentés szépen, akadémiái stylusban volt írva. A küldöttek örömmel győződtek meg belőle, hogyha még sok is a kívánni való, de a szabadelvű egyházak özszetartásában és szervezetében látható haladás történt. E körülmény azokban is bizalmat fog gerjeszteni, kik kételkedtek a sikeres munkában. A jelentés éppen ezzel kapcsolatosan megemlékezett amaz érintkezésekről is, mely a francia protestansok és az angol és amerikai unitáriusok közt történt. E viszony nem új, de az utóbbi évben nagyon erősítette egy amerikai pap, Cyr Narcisse, ki mind Franciaországban, mind Angliában hosszasabban tartózkodott. A jelentés előadta azt is, hogy a szabadelvűek delegatiója az állammal szemben közbélepett a protestans theologia facultások kérdésében. A képviselőház törölte volt az ezeknek adni szokott segélyt a budget-ből. A liberalisok delegatiója az orthodoxok küldöttségével ez ellen erélyesen tiltakozott, mivel e joguk a protestansoknak a Condordatumon alapul s végre sikerült is azt fentartatni. Ez érdekes jelentés után Grotz nimes-i pap tartott felolvasást a Vincent Sámuel által alapított theol. intézetről, melyet egyik levelemben én is ismerttettem. Az intézet virágzásnak örvend, számos növendék tanul benne, úgy, hogy a szabadelvű egyházközségeket el tudja látni papokkal. Nagyon szerencsések voltak az intézet igazgatójának a megválasztásában, mert valóban nehéz volt egy ilyen kényes állásra minden te-

kintethen megfelelő embert találni. A jelentés szerint néhány növendék értelmi adománya nem találtatott kielégítőnek, négy meg elhalt s jelenleg az intézet harmincz növendéket számlál, kiknél ugy látszik teljesen megvannak azok az előfeltételek, melyeknél fogva joggal lehet várni, hogy belőlük az egyháznak jeles vezetői lesznek.

Azután a pénzügyi jelentés olvastatott fel az utóbbi három évről. Az eredmény nem volt kielégítő, mivel a bevételek nem fedezik a költségeket. Igaz, hogy a hiány azok miatt a költségek miatt állott elé, melyet az intézetnek első berendezésére kellett költeni. De a szabadelvű egyháznak több áldozatot kell hozniok, ha ez intézetet a kellő magaslaton akarják fentartani, s meg kell szokniok ahoz, hogy saját magukra támaszkodjanak, mielőtt a kívülről, Angliából, Hollandiából és Amerikából jövő segélyre számítának.

A jelentések után komoly és mélyreható viták következtek, melyek azonban tárgyuknál fogva az olvasót nem érdekelnék. E helyett inkább egyebekről szólok a szabadelvűek ez egyesületére vonatkozólag, mely ma a franciaországi összes liberalis egyházközségekre kiterjed. Ez egyesület célja először az volt, hogy ugyanazon vidék lelkészeit, kiket a helyi körülmények egymással összekötnek, csoportosítsa a végre, hogy együttesen theologiai, történelmi, egyházi, vagy más kérdéseket tárgyaljanak, szóval, hogy különböző érdekű dolgok felett eszméket cseréljenek. Azóta működésköre kiszélesült. Már sok lelkésznek nyújtott anyagi segélyt is, olyanoknak, kik népes családjukat csak nagy megerőltetéssel tudnák fentartani; s ebben a legkiemeltesebb módon jár el. E hasznos működésért nem lehet eléggé dicsérni.

Ugy hiszem, érdekes lesz jeleznem Mouchon, lyoni lelkész, tudósításait a missiói munkáról, melyet ő a Loire völgyében, a Rivede-Gier-en a bányász nép között végzett. Ezelőtt két évvel néhány katolikus vallású munkás a St.-Etienne-i lelkészt arra kérte, hogy látogassa meg őket vallásos dolgokról való beszélgetés végett. E látogatásnak a lett az eredménye, hogy ismételten meghívták s végre nyilvános protestans istentiszteletet tartottak. A st.-etienne-i lelkésznek segítségére jött a lyoni is. Ma már számosan látogatják az istentiszteleteket, s 30—40 gyermek jár a protestans vasárnapi iskolába. Egy biblia-olvasókör alakított, mely a felnőtteknek gyülekezéshelye a korcsma helyett. Egy szóval, ez komoly mozgalom, a melytől eredményt lehet remélni. S annival komolyabb és érdekesebb, mert nemcsak a kath. papság, hanem a gazdagabb kath. világiak is mindent megtettek, hogy ezt megakadályozzák s némely munkásokkal éreztették is hatalmukat, de ezek szilárdan állanak meggyőződésük mellett. Ez örvendetes jelenséget, úgy hiszem, érdemes volt megemlíteni.

Ezután a külföldi egyházak küldöttei beszéltek, s mindenek előtt a hollandi egyházé, ki összehasonlítást tett a francia liberalisok és a hollandiaiak közt, megemlékezve arról a szoros kötelékről, mely őket a 16. száz óta egybefűzte. Aztán a sweiczi képviselő fejezte ki Sweitz szabadelvű egyházainak rokonszenvét a francia sza-

badelvüek iránt. S különösen kiemelte az egymás közt való jó viszonyra nézve azt a tényt, hogy a genfi facultáson több francia papnövendék végzi tanulmányait. Végre az elzárszi küldött fellengő szavakban arról beszélt, hogy bár a politikai határok elválasztanak egymástól, de sziveink összevernek és szétválaszthatlan kapcsot alkotnak. Ezután az elnök megindító beszédben megköszönte a külföldi testvéreknek rokonszenvüket, hasonló rokonszenvről biztosítva őket a franciaországi liberalisok részéről.

A gyűlés utolsó részében azokkal a kérdésekkel foglalkozott, melyeket egyes küldöttek a helyi viszonyokból kifolyólag tettek. S aztán tárgyalattott a lelkészek nyugalmazása is. A nyugdíjazás részben az állam által történik, a fizetésekől levont összeg alapján. Minthogy a befizetés kissé magas, e levonások a lelkészek fizetését nagyon megrövidítik. A montpellier-i egyháztanács, e körülménytől indítatva, azt a dicséretreméltó határozatot hozta, hogy: a lelkészi nyugdíj-illetékeket fizesse az egyházközség. Indítványoztatott, hogy a gyűlés e határozatot ajánlja más egyházközségeknek is elfogadásra. S valóban nagyon kívánatos, hogy az mindenik által elfogadtassék, mert ezáltal nagy szolgálatot tesznek sok lelkésznek, kik nehezen tudják illetéküket is fizetni s családjukat is fentartani.

Vajha e rövid és fogyatékos ismertetés fogalmat adott volna mindazokról a nagy kérdésekről, melyek a franciaországi szabadelvü protestánsok gyűléseiben tárgyalattak. A mit leírni nem lehet: az az egészséges élet és örvendező remény, mely e gyűléseken tükröződött. Mi szivben és lélekben egyeknek éreztük magunkat. A meggyőződés amaz ügy jövője iránt, melynek magunkat szenteljük, anynyira elfoglalt, hogy a sötét, viszontagságos mult eltűnt szemeink elől, s emlékezetünkől. S én örvendező szivvel jelzem emez eredményeket.

CHARRUAUD.

TANÁRI BEIGTATÓ BESZÉDEK.

(Székely-Kereszturt, 1889. máj. 30.)

Mélyen tisztelt gyülekezet! Midőn a jelen ünnepélyen először szólani szerencsés lehetek, kedves kötelességemnek ismerem a jelenlevőket szívesen üdvözölni. Legyenek egyen-egyen szívesen üdvözölve általam unitárius vallásközönségünk és ezen tanintézetünk nevében! Ezt annál szívesebb készséggel teszem, mert meg vagyok győződve, hogy legfőképp a tan, — tehát a legszentebb ügyek egyike iránti nemes érdeklődés hozta össze ily szép számmal a jelenlevőket.

Ez az érdeklődés, joggal mondhatjuk, meg van egyházunk hiveiben annak ügyei iránt; megvolt a mi hitelődeink lelkében is, — különben mi most nem volnánk itt ebben a teremben, mert nem léteznék ezen közhasznunak bizonyult tanintézetünk. A mult száz utóbbi éveiben ugyanis az akkor e vidéken élt unitárius főbb emberek nagy szükségét kezdték látni és érezni annak, hogy itten Székely-Kereszturon, mint az unitarismus és székelység központján egy unitárius felekezeti gymnasium állittassék. A gymnasium-építés iránti érdeklődés nőttön-nőtt, általánossá vált, minek az lett az eredménye, hogy létre jött tanintézetünk. És ámbár a gymnasium épületére kézzel sehol felírva nincsen, lelkem mégis letudja olvasni arról: épült az unitárius buzgóság s tanügy iránti érdeklődés erős fundamentumán, a vallás-erkölcsi élet, magyar nemzeti öntudat, a mivelődés és felvilágosodás ápolása és gyarapítása céljából. S talán nem tévedek, midőn azt állítom, hogy mások — unitáriusok és nem unitáriusok — velem együtt éreznek, egyet vallanak. Állításomat ténynyel igazolom. Jól emlékszem, hogy 1867-ben, december 14-én éppen ebben a teremben, a gymnasiumi épület kibővítése szükségének kérdése tárgyalatott, egy e célra összehívott népes értekezleten, a melyen nem unitáriusok is szép számmal vettek részt: ezek közül is némelyek önkéntes, s mondhatom, tekintélyes adományaikkal az építésre, fényes jelét adták az intézet iránti érdeklődésüknek, sőt egy vallására nézve nem unitárius, da a szó legnemesebb értelmében valódi magyar tekintélyes egyéniség azon az értekezleten így szólott: én ezt a gymnasiumot nem csupán az unitáriusok, hanem a székelység egy tekintélyes része intézetének tartom; s a közel levő templom felé mutatva, folytatá: és ohajtom, hogy anynyira gyarapodjon, nője ki magát, hogy azt a templomot vegye kö-

rül. Hasonló értelemben és hangon szól egy más nem unitárius tekintélyes egyéniség is. Nó de! mindez kegyes óhajtásnak maradt, s lehet fog is maradni, azonban a mellett szól, hogy a tanintézet szükségének érzete általános volt, s az ma is.

A megürült gymnasiumban előbb huzamos időn át egy igazgató tanár vezette annak ügyeit, s mellette egy-egy felsőbb iskolát végzett ifju segédkezett a tanításban, és az ügyek vezetésében. Később a viszonyok változtak s e változás a tanerők szaporítását tette szükségessé. E szükségesen egyházi felsőbbségünk, a mint lehetett, segített is. Ma az országos törvényhozás is már belé szól az egyházak iskola-ügyeibe s mind többet-többet követel e tekintetben, valamint más egyházaktól, ugy a miénktől is. — Ma csak okleveles diplomás tanárt ismer el a törvény. Hanem én egy más nemü, nem írott oklevelet is tudok, s ezt feltétlenül megkívánom az írott oklevél mellé. Ez az erkölsi oklevél, melyet egy tanár, pap, tanító, vagy akármely közhivatalt viselő egyén, buzgósa, hivatalának lelkiismeretes folytatása s jellemessége által maga állit ki a maga részére s melyre aztán a közvélemény nyomja az elismerés értékes pecsétét. Nagy öröömre szolgál, tisztelt gyülekezet! hogy szerencsés vagyok egy olyan tanár beigtatási ünnepélyét nyitani meg ezennel, a ki mindkét nemü oklevéllel rendelkezik, a ki két év alatt, tanári működésével arról győzte meg ismerőit, hogy ő megállja helyét. És midőn végül szives bocsánatot kérek a jelenlevőktől, hogy becses figyelmeket igénytelen szavaimmal fárasztani talán tulmerész is valék: az ünnepélyt megnyitottnak nyilvánitom.

TÖRÖK SÁMUEL,
esperes.

Tisztelt közönség! Nevezetes ünnepe van ma iskolánknak. Egy nagy lépést tett előre. A székely unitáriusok, hosszú időn keresztül, csak önerejükön fejleszthették ez intézetet. A haladó világgal hogy haladhasson, mindig mellette kellett állaniok. A világi, az egyházi kormány segélyében nem igen részesülhetett. Inkább egyesek gondolkoztak és gondoskodtak jövőjéről; pedig a közszükséglet kívánta és kívánja fennmaradását.

Ezeket neked is tudnod kell pályatárs, ki most székfoglólodat megtartád. Gondolkoznod és gondoskodnod! Más az unitárius, és más az állami tanár helyzete.

Valószínűleg tudatában voltál ennek, midőn az itteni tanárságra magadat elhatároztad. Nagy fizetésre, s majd annak idején, nagy nyugdíjra nincsen itt kilátás. De van, ha kötelességérző vagy nagy munkára. Abból, a mi nagy, itt csak ez jut; és még egy: ennek a népnek, a melyért élsz és munkálsz, a székely népnek tisztelete és szeretete. S ha mint eddig, ugy ezután is beéred ezzel, akkor üdvözöllek életednek e nevezetes napján.

Gondolom, kedves pályatárs, hogy tisztában vagy hivatásoddal, céloddal. „Legnagyobb cél pedig itt e földi létben, ember lenni mindég, minden körülményben. (Arany J.)

Ez intézet leszen hévmérője emberségednek. Itt látszik meg pályádra termettséged. E vidéken ringott bölcsőd. Népünk csontjából való csont és véreből való vér vagy. Anyaszentegyházunk, iskoláink multját ismered; küzdelmeit láttad és látod. Agyad gondolatai, szived érzései tüneteket adhatnak. A tudomány, melyet tanítasz, nem lehet egészen főczéled. Tanári hivatalod nem szoritkozhatik szorosán csak a tanteremre, azon kívül is kell munkálnod. Azt a helyet is kell éltetned, a hol tanítványaidat a megélhetés mesterségére tanítod. Az intézet gyarapítását missiodnak tekintsd. Ha erszényedből nem áldozhatsz is, de erényeid kincseiből adhatsz. Ez intézet tanári karának régi tradíciója, hogy építsen, gyarapítson. E tradíciónak hódolni kell. A régi ihletteljes éveknek nyomait láthatod az intézet történetében. Merits lelkesedést s gyujts a régi fénynél új szövétneket. Megállapodni nem szabad sem a tanítás, sem a tanulásban. Tovább! Tovább! A buzgó-ság, ügyszeretet kell hogy áthasson teljesleg.

Jól tudod te pályatárs, hogy munka az élet fűszere. Munkálj magadért, munkálj másokért. Miveld az ifju nemzedék értelmét. „A jól elkészített agyvelő, a legbiztosabb emlékszóbor a tudomány számára“; mondja Rousseau. Küldetésed e szerv mivelése. A csodás alkotásu embert kell neked is idomitanod, ki sárból és napsugárból van, s tudósra törpe, vakságra pedig nagy. A benne szendergő lelki erőket kifejteni, az értelmet öntudatra ébreszteni, magasztos hivatását vele megértetni; a szabadság, szeretet, hála, könyörületesség, erkölcsiség, istenség eszméit a tudomány világánál neki megmutatni a nevelés, oktatás útján, az emberiség érdekében, az emberiség nemes feladata.

Az iskolák a felszerelő helyiségek ezekre nézve. Ily helyen kell neked is működnöd. Küldetésed isteni. Nevelj embereket!

E fontos feladat teljesítésében komoly szándékkal, bölcs tapintattal, egyszerűséggel kell eljárnod. Ne tekintsd hivatalodat csak kenyérkeresetnek. Tudományos készültségedet használd a magad és embertársaid javára. Nem lész egyedül; mi is veled leszünk. S hogy munkánk üdvös legyen, ápolod te is a testületi szellemet, hogy így távol legyen innen az egységes, összhangzó működést akadályozó érdekharcz. Erre kérek, midőn testületünk üdvözlét fejezem ki. E kicsiny intézet s ennek tanári testülete örömmel fogadott kebelébe. Itt növekedtél és tanultál. Szellemi erőd itt indult fejlődésnek. A kifejlett erőt használd már most a másokéinak fejlesztésére. Nevelj és oktass! Legyen sokáig tartó életed és üdvös munkálkodásod, melyre segítjen tégedet Isten.

SÁNDOR JÁNOS.

NAGY-AJTAI INCZE MIHÁLY.

(1797—1889.)

Nemcsak a magas életkorért, mely keveseknek jut osztályrészül, hanem az azt betöltő munkásságért és egyénisége erősen jellegzett vonásaiért is emlékezést érdemel.

Született Nagy-Ajtán, Erdővidék egy szép fekvésű falujában, mely a protestantismus fennállása óta annyi tanulót adott az iskoláknak, mint egy helység is alig, s mely oly férfiaknak ringatta bölcsőjét, mint Lázár István és Körmőczy János püspökök, Kovács István történelemíró, Kriza János püspök és költő. Incze egyszerű hivatalnok volt, nem azon a téren működött, mint e férfiak, de ama szellemi érdekek támogatása által, a melyeknek ők voltak a képviselői, nekik méltó társuk. Nevét jóltevés által emelte ki és örökítette meg.

A kolozsvári unitárius főiskolában a gymnasiumot, s a lyceumban a jogot végezve 1823-ban a guberniumhoz ment gyakorlonoknak. Akkor a közpályán a haladás nem levén oly gyors, mint mai napság, Inczének sokat kellett nélkülöznie, míg az ugynevezett cancellistai álláshoz jutott. Az abszolút kormány idejében, bár többször kinálták, nem vállalt semmiféle hivatalt. 1860-ban a gubernium visszaállításakor fogalmazónak neveztetett ki s e minőségben szolgált egészen a gubernium feloszlataásáig, mikor ministeri titkári czimmal nyugdíjaztatott.

Nem volt nagy fizetése, de értette a titkát, hogyan kell a kevésből megélni és még félre is tenni. A rendszeres takarékoság idővel meghozta szép gyümölcsseit, melyekből ő valóban szépen áldozott közczélokra: 1854-ben a kolozsvári nemzeti színháznak adományozott 100 frtot; az unitárius vallásközönség közpénztárának 1856-ban 100 frt; a kolozsvári unitárius ekklezsiának 1845-ben 18 drb. ezüst huszast, ugyanennek leányiskolája megépítésére 1863-ban 50 frtot; a székely-kereszturi középiskola újraépítésére 100 frt; a kolozsvári főiskola ifjusági olvasó egyletének 1868-tól évenként 20 frtot; 1885-

ben a tanári nyugdíj-alapra 1000 frt; a kolozsvári özv. papnék számára nyugdíj-alapul, 600 frtot; a budapesti ekkleziának 1000 frt; a nagyajtának 1000 frtot; s végül közvetlen halála előtt a kolozsvári gymnasium olv. egyletének 600 frt; összesen mintegy 5000 forintot. Ezenkívül nem volt oly jótékony czél, melyre, ha megkeresték, adományával ne járult volna.

Tagja volt az uri Casinónak alapítása óta, s a Bölöni Farkas Sándor által alapított gondoskodó társaságnak sok ideig pénztárnoka.

Jellemben erős, hajthatatlan. Rajta a változó idők semmit sem változtattak, mindig ugyanannak maradt. Nemzetét és egyházát hiven szerette és ezt oly módon mutatta meg, mely hasonló állásu embereknek mindig követendő például szolgálhat. --i.

IRODALMI ÉRTESITO.

Az új védtörvény és utasítás lelkészeket, papnövendékeket, tanítókat és tanító-jelölteket illető szakaszai. Egybegyűjté és magyarázatokkal ellátta Révész Kálmán, a pápai ev. ref. theol. akadémia ny. r. tanára. Budapest, 1889. Író valóban kedves szolgálatot teljesített, midőn a fennevezett illetékes körökre vonatkozó régi törvényeknek érvényen kívül helyzetése folytán, rendszeresen összegyűjté azokat a törvényeket és utasításokat, melyek rájuk nézve folyó évi április 13 óta hatályba léptek s ezeket magyarázatokkal ellátta. A tévedések és sajnos vétségek kikerülésére nézve hasznos utmutató, melyet minden lelkésznek és tanítónak ajánlunk. Ára 30 kr.

Szépírási minták, az elemi iskolák IV. V. és VI. osztálya, továbbá alsófoku ipar- és alsófoku kereskedelmi iskolák számára, magyarázatokkal ellátva, módszertanilag rendezte Vajda Pál, főv. polg. isk. tanár. Budapest. 1889. Az ujonnan megjelent, engedélyezett és általánosan elfogadott szépírási mintákat ajánlhatjuk a közép- és községi iskolákban való felvételre és meghonosításra. Az egyik füzetnek, mely tisztán a magyar írással foglalkozik, ára 15 kr, a másiknak pedig, mely fele részében a németre is kiterjed, ára 20 kr.

A magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiajának Értesítője. 1888—1889. Szerkesztette Schneller István, theol. akad. igazgató tanár. Pozsony, 1889. Igen figyelemre méltó az igazgatói jelentésnek „Adatok akadémiaánk történetéhez“ című I. cikkelye, mely híű képét tárja elénk a nemes fáradozásnak és sikeres működésnek. Az akadémia főczélja, hogy lehető és a kor előhaladottságához méltó tudományos színvonalra emelkedjék, mit nagy mértékben előmozdit úgy a theologusok által a soproaniak és eperjesiek társaságában szerkesztett philosophiai folyóirat, a „Gondolat“, valamint a tanárok által kezdeményezett „irodalmi vállalat“ is, mely utóbbi különösen több avatott író szellemi termékeit juttatá a nyilvánosság elé.

A székely-kereszturi m. kir. állami tanítóképző-intézet V. Értesítője az 1887/8. és 1888/9. iskolai évről. Szerkesztette Borbély Sámuel, igazgatótanár. Deés, 1889. A füzet áttekintése után arról győződünk meg, hogy nevezett intézet szükségét sem anyagiakban, sem szellemiekben nem szenved, s

gondos vezetés alatt szépen teljesíti elhivatását. Az intézetben 2 unitárius növendék tanul.

„P a e d a g o g i a i z s e b n a p t á r” jelent meg az 1889—90-ik isk. évre Pozsonyban, Heckenast Gusztáv utóda (Drodtleff Rudolf) kiadásában. A már negyedszer megjelenő szaknaplót Orbók Mór szerkesztette. Az irodalmi rész több tanférfi arcképét és életrajzát tartalmazza. A díszes vászonkötésű és egyszersmind tárcza gyanánt használható naplót a tanárok és tanítók figyelmébe ajánljuk. Ára 60 kr. (J.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi élet. A küküllői egyházkör jelen évi rendes közgyűlését július 18-án, Deézsfalván tartotta meg. Elnökölt körüli esperes Rédigér Árpád ur. Jelen voltak a belső emberek csaknem teljes számmal, a világiak közül pedig deézsfalvi birtokos, Járai Róbert egyh. tanácsos ur.

A közgyűlést a szokásos isteni-tisztelet előzte meg, mely alkalommal imát és egyházi beszédet e sorok írója tartott, eme szent ígék alapján: „Kövessük a békességre valló dolgokat és egymásnak épületére valókat.” Róm. XIV. 19. Ezután a papi lakban kezdetét vette a gyűlés, melyet elnöklő esperesünk szívből jövő s kenetteljes üdvözlő szavai nyitottak meg. Az üdvözlőt az esperes ur évi jelentése követte, melyben első helyen a nemzetet január 30-án ért megrendítő csapásról Rudolf trónörökös ő fenségének haláláról az alattvalói veszteség és kegyelet meghatározó érzetével emlékezett meg. A kartársi részvét hangján szólott Kis Mihály és Kovács Mihály néhai esperesek elhunytáról is.

A jelentés szerint körünk múlt 1888. évi népesedése volt 3798. Kereszteltetett 185. Eskettetett 35 pár. Meghalt 138. Átállott hozzánk 9, tőlünk 3. s így szaporodásunk 53 lélek. Feljegyzésre méltó az is, hogy a múlt évben körünkben botrányos életü egy sem volt. A jelentés további részében az egyes ekklezsiák viszonyairól szól részletesen, stb.

A leiratok közül különösen kettő idézett elé élénk eszmecsérét. Egyik a 344—1888. E. K. T. sz., mely az esperesek és jegyzők leendő irodai átalányáról kér javaslatot. A többség az esperesi irodai átalányt 40 frtban, a jegyzőit 20 frtban ohajtván megállapítani, a javaslat is ennek értelmében lett felterjesztve.

A másik leirat a 90—1889. E. K. T. sz., mely a közgyűlés figyelmét az ismétlődő iskola-kötelesekre, azok tantárgyaira és tandíj mennyiségére hívja fel, illetve azokról kér részletes jelentést. E tárgyhoz csaknem mindenik lelkész és tanító hozzá szólott, a mi eléggé igazolja, hogy a tanügyet mennyire szíven viseli mindenik. A felterjesztési javaslat, illetve jelentés a következő értelemben lett meghatározva: Kö-

rünkben eddig sehol sem fizettek az ismétlők tandíjat, ezután azonban fizessenek félannyit, mint a rendes iskola-kötelezettek. Tantárgyuk pedig legyen az eddigiéik ismétlése és szélesebb körben fokozatosan való tovább fejlesztése. Szerintem pedig e pont nélkül hiányos a javaslat: „felekezeti iskolánkban az ismétlők tanítását pap és tanító afiai egyaránt kötelesek legyenek vezetni.“ E pont önmagában hordja indokolását is.

A segélyért való folyamodások ritkán adtak be oly nagy mérvben, mint a jelen alkalommal, a mi a kepe vagyis a belső emberek fizetésének rohamos hanyatlását jelzi s egyszersmind komoly intelem arra nézve, hogy a „kepe ügyben“ ne csak a tanácskozás legyen napi renden, hanem a tettek mezejére való lépés is.

Tanügyi előadó Kis Sándor most is a tőle megszokott ügybuzgósággal tette meg évi jelentését, mely iskolánk vezetését, tanítóink működését többé kevésbé kedvező színben mutatja fel. Kisgyörgy József az alpapi széken huzamos időn át viselt ügyvédi tisztéről lemondván, helyébe szavazattöbbséggel ádámosi tanító Kovács Bálint afia választotta meg. Nemkülönbén a jelen év mártiusában kiadott „házassági jogról“ szóló törvényünk 95-ik §-a értelmében — még egy második pót-bírói szék is betöltendő levén, arra deézsfalvi pap Hatházy József afia lett megválasztva, szintén szavazattöbbséggel.

Ilyen és ezekhez hasonló volt a mi gyűlésünk, melyet sziveinkben azzal a hő ohajjal hagyunk el, hogy a mi tapintatos, mély belátású elnökünket Isten sokáig éltesse!

M.-Szt.-Benedek, 1889. aug. 8.

G vidó Béla.

Gróf Haller József f. évi július 4-én temettetett el nagy részvét mellett Székely-Kereszturon. Jóltevői közé tartozott itteni gymnasiumunknak. Illő megemlékezni róla folyóiratunkban. 1867—68-ban a gymnasiumi épület megnagyobbitására 250 frtot adott; 1879-ben pedig az iskolai kórház-alap gyarapítására 200 frtot ajándékozott. Nemes szive melegen érzett saját felekezete mellett a többiek iránt is. Gymnasiumunk ifjúságának eleitől fogva barátja volt; a betegekről gondoskodott. A tanári kar minden tagját, igen gyakran megkülönböztetett barátsággal, vendégszeretettel fogadta. Az iskolai gyűjteményeket becses darabokkal gyarapította. Áldott és jó emlékezete van a sz. kereszturi gymnasiumnál e nemeslelkű fő urnak. Nagy ürt hagyott halálával Sz.Keresztur társadalmi életében is.

Felhívás a „Károli Gáspár-émlék és alapítvány“ ügyében. A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület püspöke Kún Bertalan és főgondnoka Br. Vay Miklós felhívást bocsátottak ki a magyar bibliafordító Károli

Gáspár emléksobrára és a „Károli-alapítvány“ ra való adakozásra. A szobor 1890-ben, a magyar biblia 300-as évfordulóján állíttatnék fel, a mikor Károlinak népszerű életrajza is közre fog adatni. Az adakozások a „Sárospataki Lapok“ szerkesztőségéhez küldendők, Sárospatakra.

Mégis mozog a föld. Angliában a vallásváltoztatás nincs semmi-nemű formasághoz kötve. Az illetőnek nem kell sem saját lelkészenél jelentkeznie s tőle elbocsátó levelet kérni, sem az új egyházba bevéte-tését törvényszabta módon kieszközölnie. Kiki egy zerüen ez vagy ama vallás követőjének nyilvánítja magát s tetszése szerint csatlakozik bár-melyik egyházhoz. Ott ennél fogva napirenden van a vallásváltoztatás s nem is csinál abból senki kérdést, legkevésbé vannak belőle valamely hátrányos következtetést az illető jellemére, mint nálunk, a hol csak-nem uralkodó nézet az, hogy kiki a mely vallásban született, abban maradjon; mert a vallásváltoztatás nem tisztességes dolog. Megengedjük, hogy nem minden vallásváltoztatásnak van meg erkölcsi indoka; de a kivételek nem változtatják meg a szabályt. S ha őseink is azt tartották volna, hogy kiki abban a vallásban haljon meg, a melyben született, úgy nekünk is ma mindnyájunknak még fejez lovat kellene áldoznunk a forrásoknál vagy berkekben Hadurnak. Angliában, a mint mondók, a vallásváltoztatás nincs legkevésbé is feszélyezve a társadalmi szokások és előítéletek által s unitárius lapjaink ujabban is kitűnő állásu és hir-neves egyéneknek az unitáriusokhoz lett csatlakozásáról tudósítanak, mint Carlisle, Addis, Whithead Matthews stb. A mi még különösebb, ez utóbbiak mind róm. kath. papok voltak. Matthews, a Szt.-Mária egyház papja, Bathban, egy bucsulevelet is intézett elhagyott gyülekezetéhez, melyet érdekesnek tartunk egész terjedelmében közölni:

„A Szt.-Mária-gyülekezet tagjainak

Bathban.

Igen kedves barátaim! Egy értesítést kell tennem, a mely önök-nek ép oly szomorú lesz, mint nekem. Nagyon rövid lesz; mert rám nézve leverő önöket elhagyni s önökre nézve még leverőbb lesz ennek okát megtudni. Hosszas és komoly gondolkozás és tanulmány által arra a meggyőződésre jutottam, hogy a zsidó és keresztény iratok, habár sok jeles dolgot foglalnak is magukban, tele vannak monda- és hitrege-szerű állításokkal és a római katolikus egyháznak nincs joga magának isteni tekintélyt tulajdoníttatni, hogy a pápaság emberi intézmény, su-lyosan megterhelve tévedésekkel és babonával s ezért akadályul szolgál az emberiség szellemi és anyagi jólétének; hogy Jézus Krisztus, jóllehet egy szent ember és lelkes ujitó volt, nem volt a világegyetem nagy Is-

tene, hanem a József és Mária fia, hogy sem ördögök, sem örökkétartó büntetés tényleg nincsenek s mindezek csak a régi mythológiából származnak. Ezzel a meggyőződéssel, a mely ellen én siker nélkül hosszasan küzdöttem, nem lenne tisztességes dolog tőlem a papságot folytatnom önök között, midőn én csak a tisztán szellemi theismus vallását hirdethetem, a melyben mélyen hiszek és azt előmozdítani is kívánom. Ennélfogva ma visszaadom kitünő és kedves püspökünknek az áldozári tisztet, melyet ő lordsága rám bízott. Eltávozom az önök köréből teljes jóindulattal és hálával önök iránt. Bizalmukat, melyet szolgálataim alatt irántam tanusítottak, hiven megörzöm. Mihelyt kiköltözhetem, elhagyom jelen hajlékomat, mivel az én közellétem a templomhoz kinos emlékeit idézné fel mindkét részről az oly boldog multnak, míg a kétely nem dulta fel lelkemet. E kételyt én gondosan elrejtettem önök előtt s igyekeztem méltóan betölteni szolgálatomat. Szomorú és szerető szívvél ajánlom önöket, kedves és nagyrabecsült barátim, a lelkek örök atyjának. A mindenekefelett szent Egy jelenlétében emlékezzünk mindig kölcsönösen egymásról. Fogadják bucsuvételemet, melylyel maradok mindig őszinte hívők

Arnold Jerome P. Matthews,

2. Burlington-utca, Bath, jul. 9. 1889.⁴

Matthews ur e búcsulevelét az angol unitárius lapok rokonszenves nyilatkozattal adták ki s valószínűleg rövid időn valamely unitárius gyülekezet lelkészének fogja meghívni.

A franciaországi szabadelvű református egyház választmánya Párisból f. évi jun. 5-ről egy felhívást intézett angol unitárius testvéreinkhez, melyben segílyt kér, főleg Nimesben közelebből felállított papnevelő intézete számára. Ez intézet rendeltetése a franciaországi szabadelvű egyházak részére oly papokat nevelni, a kik ez egyházak szabadelvű hitnézeteinek megfelelőleg hirdessék az evangéliumot. Angol testvéreink a legmelegebben felkarolták az ügyet, s már is jelentékeny adomány gyűlt be az irt célra. Azt hisszük, nem vonunk le semmit angol testvéreink nagylelkűségéből, ha t. olvasóink kedvéért megjegyezzük, hogy az a franciaországi szabadelvű református egyház teljesen az unitarizmus álláspontjára helyezkedett. Ez egyház tagjai és az unitáriusok között csak a névben van különbség; vallási irányuk, hitnézetük ugyanaz. A mint a nagy Coquerel mondotta volt, mikor 1873-ban Kolozsvárt járt, s templomunkban a szószékbe is felment, sokan azt hiszik, hogy ők valamely új hitet hirdetnek, pedig a mint látja, csak azt hirdetik, a mit az unitáriusok 300 év óta tanítanak, hogy egy az Isten.

Egyh. főtanácsunk szept. 1. és két következő napjain megtartotta gyűlését. Számosan voltak jelen s a gyűlés a három nap alatt sok tárgyat intézett el. Egy pár kényes természetű személyes ügy is szerencsés megoldást nyert. Jövő számunkban részletes ismertetését hozzuk a Főtanácsnak.

Gyász hírek. Nagy-Ajtai Incze Mihály, kiről fennebb emlékeztünk, aug. 14-én hunyt el 93 éves korában. Temetésén számosan voltak jelen. Emlékét nevelt fia, Benkő Mihály ügyvéd és egyh. tanácsos s számos jótettei híven fogják megörzeni. — Dr. Bartók István, kolozsvári polgár-iskolai tanár, főiskolánkban az egészségtan tanára, aug. 25-én, 45 éves korában szívszélhűdésben hirtelen elhunyt. A derék szakfériúnak és nemes emberbarátnak váratlan halála nagy részvétet keltett városunkban. Jövő füzetünkben bővebben fogunk megemlékezni róla.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

X. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

Fekete Domokos datki lelkész (2-szor) 2 frt.

b) Kötelevélben.

Antónia János Pusztá-Szőreg 50 frt.

Török Áron, esperes 50 frt.

Márai Lajos, Kolozsvár 50 frt.

II. Évenként, 5 évig.

Ürmösi Kálmán, lelkész à 1 frt 5 frt.

Incze Lajos, Ákosfa'va à 2 frt. 10 frt.

Jakab József, Szt.-Gericze à 1 frt 5 frt.

Kolozsvár, 1889. aug. 31.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.